

«Російський прапор буде там, де є російська мова»:

Фонд «Русский мир»

Підготовлено дослідницькою агенцією MZ Hub
та інформаційно-аналітичним відділом
Українського інституту

Юлія Масієнко, Катерина Загривенко,
Надія Коваль, Денис Терещенко

Дизайн і верстка – Тетяна Мельник

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

© Український інститут, 2022

*Фото на обкладинці: виступ російського танцювального колективу з Уругваю на VII Асамблеї «Русского мира» (2013).
Джерело.*

► «РОСІЙСЬКИЙ ПРАПОР БУДЕ ТАМ, ДЕ Є РОСІЙСЬКА МОВА»: ФОНД «РУССКИЙ МИР»

Фонд «Русский мир» – російська інституція культурної дипломатії, створена як неурядова організація, яка щільно контролюється та координується Кремлем і фінансується майже винятково з федерального бюджету РФ. Фонд став організаційним втіленням ідеології «російського світу» – геополітичної концепції російських політичних еліт, яка стверджує особність «російської цивілізації», що знаходить свій вияв у російських мові, культурі та світогляді. Концепція «російського світу» кілька десятиліть слугує обґрунтуванням російської експансії у «ближньому закордонні» та у світі. Фонд тісно взаємодіє з російськими державними та прокремлівськими організаціями в Росії та підтримує мережу Кабінетів і Центрів Російського світу за кордоном з доволі розгалуженою географією, передовсім у місцях зосередження російської діаспори. Основна діяльність Фонду спрямована на поширення російської мови та підтримку російської культури в широкому сенсі. Цю підтримку він здійснює шляхом розподілу грантових коштів громадським, освітнім, науковим організаціям та засобам масової інформації за кордоном. Крім розподілу коштів, Фонд також утримує власні медіа: інформаційний портал, телерадіокомпанію та часопис. Назагал діяльність Фонду слугує поширенню консервативних елементів російської культури, які спрямовані радше на гуртування росіян та прихильників Росії за кордоном, аніж на цілеспрямоване формування сталого позитивного ставлення до Росії серед закордонних аудиторій. Саме інструменталізація експансіоністських і ревізійністських засад ідеології «російського світу» та відсутність відкритого діалогу на рівних з іншими країнами та культурами перешкоджає втіленню Фондом реальної культурної дипломатії, яка би справді сприяла поліпшенню ставлення до Росії серед населення іноземних держав.

Зміст

ЗБИРАННЯ «РОСІЙСЬКОГО СВІТУ»: ВІД ІДЕЇ ДО ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ	5
Російський світ як інструмент відродження Росії	7
У пошуках маркерів належності до «російського світу»	9
«РУССКИЙ МИР» ЯК ПОКЛИКАННЯ І ПРОФЕСІЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ФОНДУ	17
Головні партнери Фонду, вказані на сайті станом на 2022	20
На бюджетній голці: особливості фінансування «Русского мира»	22
Інформаційний фронт «Русского мира»	26
КЛАСИЧНІ ФОРМИ АРХАЇЗОВАНОГО ЗМІСТУ: ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФОНДУ «РУССКИЙ МИР»	33
Мережа культурних представництв: Центри та Кабінети Фонду «Русский мир»	33
Від «ядра» до «периферії»: географія діяльності центрів і кабінетів Російського світу	36
Усі гроші «Русского мира»: грантодавчий аспект діяльності	42
На сторожі мови та геополітичного домінування: грантери Фонду «Русский мир»	44
Професура та студентство «Російського світу»: програми Фонду для педагогів	46
Свято єдності: Асамблеї «Русского мира»	49
ВИСНОВКИ	52

ЗБИРАННЯ «РОСІЙСЬКОГО СВІТУ»: ВІД ІДЕЇ ДО ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ

«Біда не в тім, що СРСР розпався, — це було неunikнено. Величезна біда — і плутанина на довге майбутнє — у тому, що розпад автоматично відбувся за фальшивими ленінськими кордонами, відхопивши від Росії цілі російські області. За декілька днів ми втратили 25 мільйонів етнічних росіян, 18% від загальної кількості росіян, — і російський уряд не знайшов у собі мужності хоча би відзначити цю жахливу подію, колосальну історичну поразку Росії, і заявити про свою політичну незгоду з нею — хоча би для того, аби залишити право якихось переговорів на майбутнє. Ні... У лихоманці серпневої (1991) “перемоги” все це було втрачено.»

О. Солженіцин, «Російське питання наприкінці ХХ століття»

Заснування указом президента РФ Фонду «Русский мир»¹ у 2007 році стало першою спробою інституційно переоцінити важливість публічної та культурної дипломатії в зовнішній політиці РФ², яке спровокувала поразка російської зовнішньої політики щодо сусідніх країн, оприявлена результатами Революції троянд 2003 року в Грузії та особливо Помаранчевої революції 2004-2005 рр. Вона показала слабкість і безпорадність м'якої сили Росії, брак її привабливості навіть у колишніх радянських республіках і спровокувала глибоку дискусію всередині РФ щодо переосмислення її політики на пострадянському просторі.

Вже в 2005 році Путін у своїй промові перед Федеральними зборами РФ оголосив розпад Радянського союзу найбільшою геополітичною катастрофою ХХ сторіччя через те, що велика кількість росіян залишилася за кордонами Росії. Тож в першу чергу, нова інституція мала сконцентруватися на підтримці російської мови та культури у відповідних діаспорах/

¹ Переклад російського «русский мир» українською мовою як «російський світ», на наш погляд, не повною мірою передає зміст цього поняття, адже випускає низку конотацій, присутніх у російській мові (наприклад, через полісемантичність російського слова «мир», котре водночас означає «світ», «мир» та «спільнота»), тому у цій роботі ми, за браком відповідника, а також із метою розрізнення, вирішили використовувати словосполучення «Русский мир» (російською та з великої літери) на позначення Фонду «Русский мир», а словосполучення «російський світ» (українською і з маленької літери) — на позначення ідеології, яку цей фонд (та ширші кола російських еліт) сповідує.

² Про Фонд «Русский мир» в різних контекстах дослідження російської пропаганди серед інших писали Van Herpen, M. (2015) *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy*; Laruelle M. (2015). *The 'Russian World'. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*. Center for Global Interests.; Lutsevych, O. (2016). *Agents of the Russian World. Proxy Groups in the Contested Neighbourhood*. Research Paper, Russia and Eurasia Programme; Smaglyi, K. (2018). *Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the U.S. A Case Study on Think Tanks and Universities*. Institute of Modern Russia; Suslov M. (2018). "Russian World" Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of "Spheres of Influence". *Geopolitics*. 23:2, 330-353; Popovic M., Jenne E. K., and Medzihorsky J. (2020). *Charm Offensive or Offensive Charm? An Analysis of Russian and Chinese Cultural Institutes Abroad*, *Europe-Asia Studies*, 72:9. Наше ж дослідження націлене на творення цілісного портрету організації per se, її ідеології, структури та основних аспектів діяльності.

меншинах за кордоном, передовсім у колишніх радянських республіках. Для цього стала в нагоді концепція «російського світу» як одного з інструментів виправлення наслідків цієї «катастрофи».

Офіційна мета Фонду – «популяризація російської мови, яка є національним здобутком Росії та важливим елементом російської та світової культури, та підтримка програм дослідження російської мови за кордоном». Разом з тим, в переліку задач, крім просування мови, методів викладання, доступу до російських освітніх продуктів, підтримки викладачів російської мови, наявні і більш глобальні:

- **Сприяння поширенню об'єктивної інформації про сучасну Росію та «співвітчизників»** задля формування сприятливої суспільної думки у світі щодо Росії.
- **Підтримка діяльності російських діаспор за кордоном**, збереження їхньої ідентичності та збереження російської мови як засобу міжнаціонального спілкування.
- **Підтримка російськомовних ЗМІ**, що орієнтовані на досягнення цілей Фонду.
- **Взаємодія з Російською православною церквою та іншими конфесіями** у справі просування російської мови та культури.

«Передусім варто визнати, що колапс Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинилися за межами російської території»³.

Очільники та прихильники Фонду неодноразово заявляли, що «Русский мир» створювався як своєрідний аналог відомих західних інституцій штибу British Council, Alliance Française та Goethe Institut⁴. Особливо примітним є приклад Alliance Française: заснований за кілька років після поразки Франції у франко-прусській війні 1870 року, він мав відновити її зовнішньополітичний престиж через поширення і підтримку французької мови та культури. Однак «Русский мир» пішов значно далі будь-яких зразків для наслідування у політизації мови та культури задля досягнення експансіоністських цілей «збирання російського світу».

³ Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. (25.04.2005). Сайт Президента России. www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931.

⁴ Вячеслав Никонов: Создание Фонда «Русский мир». (2007). ВИПЕРСОН. <http://viperson.ru/articles/vyacheslav-nikonov-sozdanie-fonda-russkiy-mir>.

Формально Фонду «Русский мир» притаманні основні структурні ознаки інституцій, які займаються культурною дипломатією – відповідні статут, мета, задачі, творення довгострокових програм, надання грантів і проведення конференцій, декларація прагнень співпраці з провідними академічними та культурними інститутами світу тощо. Разом з тим, Фонд не поділяє цінностей та духу аналогічних західних структур, не відповідає принципам відкритості та взаємного культурного обміну, його ідеологія спрямована на експансію та відзначається агресивним ставленням до інших культур⁵. На специфічні політичні цілі Фонду вказують і вибір назви, який напяму відсилає до однойменної реваншистської ідеології, і особливості його організації (див. наступний підрозділ), і зміст опублікованих на сайті Фонду аналітично-ідеологічних документів⁶.

Прикметно, що переважна більшість цих ідеологічних документів не перекладені англійською або іншими мовами. Іноземними мовами на сайті переважно подаються формальні факти про Фонд, універсальні тези про культурну спадщину та підтримку культурної ідентичності. За лаштунками ж перекладів залишаються імперсько-цивілізаційні та реваншистські засади, цілі і цінності Фонду. Відтак, розгляд структури і діяльності Фонду «Русский мир» варто почати власне з розгляду ідеологічно-ціннісного підґрунтя цього поняття: що ж таке, власне, «російський світ» як ідеологія і як саме його значення розкривається у публічній комунікації співробітників Фонду, ключових російських політиків та у документах, опублікованих від імені Фонду.

Російський світ як інструмент відродження Росії

Історія становлення і еволюція поняття «російський світ» загалом досить детально досліджена⁷, тож для потреб цього тексту зазначимо тільки ключові моменти. Хоча різним літературно-філософським варіаціям поняття «російський світ» можна нарахувати принаймні кілька століть, в історії пострадянської Росії політичну тезу про «російський світ» як цивілізаційну рамку розвитку та спосіб трактування російськомовних спільнот в інших країнах вперше висунули політтехнологи Петро Щедровицький та Юхим

5 Popovic M., Jenne E. K., and Medzihorsky J. (2020). Charm Offensive or Offensive Charm? An Analysis of Russian and Chinese Cultural Institutes Abroad, *Europe-Asia Studies*, 72:9, 1445-1467, <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1785397>.

6 Никонов В. (ред.). (2010). Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир».

7 Laruelle M. (2015). The 'Russian World'. *Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*. Center for Global Interests.; Suslov M. (2018). "Russian World" Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of "Spheres of Influence". *Geopolitics*. 23:2, 330-353. DOI: 10.1080/14650045.2017.1407921.

Островський наприкінці 1990-х років⁸, як вони свідчать, в контексті творення концепції політики РФ в країнах Співдружності Незалежних Держав:

«Я можу точно сказати, коли з'явилося саме слово. Воно з'явилося навколо нового 1998 року, коли ми готували на замовлення одного з відповідальних працівників уряду концепцію політики Росії в СНД. В текстуальній версії цієї концепції в якості базової формули, базового міфу, що задає засади політики в СНД (вона в той момент знаходилася на стадії трансформації), було вперше висловлене припущення про існування певної соціально-культурної реальності. Ключовий момент розуміння був у тому, що в межах Росії та за її межами мешкає однакова кількість російських («русских») людей»⁹.

Однак до творення і наповнення цього концепту доклався цілий шерег різних філософських, політтехнологічних і навколожурнальних спільнот консервативного ґатунку. Яскравою особливістю обговорення ідеї «російського світу» є навмисне уникнення чітких меж та дефініцій – що таке «російський світ», хто або що належить до «російського світу». Ідеологи та керівники Фонду свідомо через кому використовують різні абстрактні категорії для пояснення його природи: мова, цивілізація, всесвіт, імперія, світова держава, надетнічне утворення, громада, мир.

Полісемантичність поняття робить його переклад нереалістичною задачею¹⁰. Масштабність та абстрактність фактично унеможливають його операціоналізацію, але задають претензію на певний вищий сенс та конкуренцію з іншими великими світами (англо-саксонським, арабським тощо).

На нашу думку, причина такої розмитості поняття «російський світ» лежить у принциповому протиріччі між якомога ширшим визначенням «російського світу», продиктованим геополітичними претензіями, і надзвичайно вузьким, консервативно-архаїзованим визначенням культурної російськості («русскости»), на яку нанизується цей концепт. На додачу, судячи з базових документів, покращення ставлення до Росії/«російського світу»

8 Зокрема, про це свідчив сам Щедровицький в інтерв'ю мережевому журналу «Русский Архипелаг». Також про це можна прочитати у статті «Русский мир» у російськомовній Вікіпедії, у провідних дослідників інститутів soft power, журналістів, та й у самих керівників організації. Русский Мир: восстановление контекста. (2001). Русский архипелаг. https://archipelag.ru/ru_mir/history/history01/shedrovitsky-russmir/.

Laruelle, Marlene (2015). "The 'Russian World'. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination," Center for Global Interests Papers.

От «Калинки» до Донбасса. Елена Сорокина – о концепции «Русского мира». (2021). Радио Свобода. <https://www.svoboda.org/a/ot-kalinki-do-donbassa-elena-sorokina-o-kontseptsii-russkogo-mira/31428922.html>.

Никонов В. Не воспоминание о прошлом, а мечта о будущем. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

9 Русский Мир: восстановление контекста. (2001). Русский архипелаг. https://archipelag.ru/ru_mir/history/history01/shedrovitsky-russmir/.

10 Kozdra M. (2018). The Boundaries of Russian Identity Analysis of the Concept of Russkiy Mir in Contemporary Russian Online Media. Lingua Cultura. Vol.12, №1. <https://doi.org/10.21512/lc.v12i1.2004>

у світі є лише побічною метою розвитку «російського світу». Наприклад, потрібний «позитивний імідж» Росії, щоб відбувалося «укріплення позицій нашої цивілізації в глобальній конкуренції»¹¹ або важливо «імпонувати не лише громадянам Росії, але й співвітчизникам за кордоном, громадянам колишнього Радянського Союзу, та, в ідеалі, ширшій аудиторії людей, які потенційно небайдужі до Росії»¹².

Однак вже в дискусії 2010 року про мету Фонду В'ячеслав Ніконов, на той час його виконавчий директор, прямо повертається до вихідної ідеї величезної кількості російськомовних поза межами Росії і підводить під це експансіоністський висновок:

«Зараз росіяни – найбільша діаспорна нація у світі. За оцінками Фонду «Русский мир», російськомовна діаспора (що включає, наприклад, німців з Казахстану) вже більша, ніж китайська. А кількість людей у світі, що говорять російською, співставна з населенням Російської Федерації. Тобто, фактично друга Росія за межами Росії. Але це пісок. Це розсіяна, атомізована цивілізація, яку наш Фонд, як і багато інших, намагається поєднати. Але пісок – це ще й те, з чого роблять цемент, роблять бетон, що за серйозних зовнішніх впливів може бути сплавлене у скло або у щось дуже міцне»¹³.

Саме це твердження, що за межами РФ мешкає стільки ж росіян («русских людей») – у культурно-цивілізаційному розумінні, не конче етнічних росіян – як і в самій Росії, які в тому чи іншому сенсі є джерелом відродження сили і надією РФ, є смисловим ядром концепції «російського світу».

У пошуках маркерів належності до «російського світу»

Концепція «російського світу» ставить проблемне питання, за яким саме принципом визначати належність людини чи спільноти до «російського світу» і яка політика має на цьому засновуватися. Власне, щоб це зрозуміти, в перші роки діяльності Фонду його засновники та активісти посилено займалися самоаналізом, проводячи численні круглі столи, а посилання

¹¹ Русский мир: смыслы и ценности. Материалы круглого стола 19 марта 2010 года. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://ruskiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>

¹² Там само.

¹³ Русский мир как цивилизация. Материалы круглого стола 22 декабря 2009 года. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://ruskiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

на збірник результатів «Смисли та цінності Російського світу»¹⁴ (2010), розміщене тільки на російськомовній сторінці сайту, яке є наслідком цих пошуків, може вважатися свого сенсу програмним документом Фонду. Публікація результатів у вигляді неопрацьованого конспекту круглих столів, де взяли участь очільники та співробітники Фонду, політтехнологи та філософи, філологи-активісти з регіонів, керівники ключових наукових інститутів, журналісти-пропагандисти та патріарх РПЦ Кирило, з одного боку показує нездатність цих різноманітних груп дійти до компромісу, а з іншого – вималює хмару смислів, з якої можна виокремити основне.

Першим і чільним критерієм залишається мовний. У згаданих матеріалах круглих столів прямо зазначається, що саме **російська мова – це «скріплюючий розчин» «російського світу», оскільки вміщує в собі його історичні коди та смисли**¹⁵. У друкованих матеріалах Фонду щодо поточного стану російської мови наскрізною ідеєю є відчуття небезпеки і незадоволеності статусом російської мови у світі, а сама проблематика статусу російської мови у світі набуває агресивного, навіть войовничого звучання. Типові приклади контекстів:

- **Після розпаду СРСР спостерігаються «стрімкі втрати позицій» російської мови, це «катастрофа у Східній Європі»: «Російська мова – єдина серед великих мов, яка не просто втрачала позиції у світі протягом останніх 20 років, а втрачала стрімко»¹⁶.**
- **Російську мову «карають» в країнах колишнього Радянського Союзу через «реальні чи уявні гріхи царизму та СРСР», забуваючи при цьому про нібито цивілізаційну роль російської мови у колишній Російській імперії чи Радянському союзі¹⁷.**
- **Вороги російської мови будуть «розбиті». Як зазначає виконавчий директор Фонду Володимир Кочин: «Російська мова – це політичне питання. Її просування у світі – це дуже важлива політична задача, про яку багато разів говорив наш президент. Звісно наша справа є правою. Ворога буде розбито, перемога буде за нами»¹⁸.**

14 Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010).

<http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

15 Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

16 Никонов В. Не воспоминание о прошлом, а мечта о будущем. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

17 Там само.

18 Кочин В. (2016). Русский язык – предмет политический. Стратегия России. №6. https://istina.msu.ru/media/publications/article/93c/16e/22524072/str_6_2016.pdf.

- **Класичний приклад ворога російської мови та Росії – Україна**, де після розвалу СРСР виросло покоління «вороже налаштованої до Росії молоді, яка проходила школу підготовки на Заході...»¹⁹
- **«Російський прапор буде там, де є російська мова»**. Виконавчий директор Володимир Кочин в інтерв'ю газеті «Известия» у 2015 році жартиливо коментував план фінансування міністерством освіти та науки РФ просування російської мови за кордоном на 3,75 млрд рублів. «Просування російської мови – це багат шарова задача, ці гроші підуть не до нас. Якби ми засвоїли такі кошти – у нас повсюди вже був би російський прапор»²⁰.

Однак мовний критерій не може бути достатнім, з огляду на неодноразово артикульоване бажання залучити до «російського світу» також і нащадків старих хвиль еміграції, які втратили мову, але вважають себе росіянами, чи людей, які просто цікавляться російською мовою та культурою.

Другим важливим критерієм є релігійний, а саме належність до російського православ'я. Тому не випадково до програмних документів Фонду «Русский мир» додано виступ патріарха Кирила на III Асамблеї Російського світу, де, покладаючись на цей критерій, він включає до самого ядра «російського світу» не тільки сучасну РФ, а й Україну, Білорусь і навіть Молдову.

«Мені здається, якщо ми вважатимемо його («російського світу» – Авт.) єдиним центром тільки Російську Федерацію в сучасних кордонах, то тим самим погрішимо проти історичної правди і штучно відітнемо від себе чимало мільйонів людей, які усвідомлюють свою відповідальність за долі Російського світу, вважаючи його творення головною справою свого життя. Ядром Російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусь, і святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: «Росія, Україна, Білорусь – це свята Русь». Саме це розуміння Російського світу закладено у сучасній самоназві нашої Церкви. Вона називається Російською не за етнічною ознакою – це найменування вказує на те, що Російська Православна Церква виконує пастирську місію серед народів, які приймають російську духовну та культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину»²¹.

Однак цей критерій теж не є достатнім через різноманіття релігійних традицій в самій РФ, зокрема значну кількість мусульман, та бажання залучити до проекту представників інших християнських конфесій, що мають відношення до російської мови та культури.

¹⁹ Там само.

²⁰ «Если нам дадут большие бюджеты — везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

²¹ Патриарх Кирилл. Русский мир и наши ценности. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>. С. 29.

Зрештою, обговорення культурного виміру «російського світу» назагал зводиться не до обговорення давніх чи сучасних феноменів, течій чи представників російської культури, а до питання «цінностей» та «смислів», які «російський світ» із собою несе. У цьому намаганні визначити цінності також спостерігається згадана вище амбівалентність між широтою цілей і вузькістю засобів. Так, з одного боку, декларується, що «російський світ» передбачає злагоду та взаємоповагу, мирне співіснування з іншими державами: **«Було б добре, якби ця цивілізація («російський світ») несла світу ідеали свободи, гідності, справедливості, суверенітету, взаємної поваги держав, віри, традицій»**²². З іншого боку, наскрізно підкреслюється, що ключовою ознакою цінностей «російського світу» є їхня виразна русоцентричність у найширшому значенні цього слова, те, що цінності мають «вироблятися всередині самої країни»²³.

На сайті Фонду²⁴ розуміння ідеології «російського світу» подається доволі розрізненим чином:

- **«“Мир” – це спільнота»,** поняття споріднене «общинності», «соборності», «колективізму». Зазначається, що **ключова проблема сучасної Росії – індивідуалізм та розрив соціальних зв'язків, відповідно відновлення та укріплення спільноти і складає поняття «російський світ».**
- **«Російський світ» – це також про служіння Росії, адже покликання кожної людини – допомагати вітчизні та піклуватися про ближнього («що кожний з нас може зробити для Батьківщини»)**
- **«Російський світ» – це відсутність ворожнечі, причому у російському розумінні («російське примирення, згода, російський порядок, подолані розколи ХХ сторіччя»),** прикладами якої слугує єднання Церков під егідою РПЦ та перепоховання важливих фігур еміграції.

Більш структуровано цінності «російського світу» описав і навіть категоризував Олексій Громико²⁵ (тоді – керівник європейських програм Фонду) у статті «Російський світ: поняття, принципи, цінності, структура». Знову ж таки, ця спроба оприявнює базову внутрішню суперечність поняття: з одного боку функціональною цінністю «російського світу» декларується

22 Никонов В. Не воспоминание о прошлом, а мечта о будущем. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

23 Там само.

24 Информационный портал Фонда «Русский мир». <https://russkiymir.ru/fund/>.

25 Олексій Громико (1969 р. н.) – голова експертної ради Інституту лінгвоцивілізаційних та міграційних процесів Фонду «Русский мир», керівник європейських програм Фонду. Онук Андрія Громика, міністра закордонних справ СРСР у 1957–1985 роках, голови Президіуму Верховної Ради СРСР у 1985–1988 роках. Історик зі спеціалізацією на питаннях міграції, доктор політичних наук, директор Інституту Європи Російської академії наук, член-кореспондент РАН. Його діяльність у Фонді переважно стосується академічних та аналітичних аспектів його роботи.

Таблиця 1. Цінності «російського світу» за О. Громиком

Функціональні цінності:	Багатонаціональність та поліетнічність з російською домінантою Багатомовність з російською домінантою Поліконфесійність з домінантою православ'я Багатокультурність
Політичні цінності:	Сакральність влади Патерналізм Суверенність
Духовні цінності:	Духовність як домінування духовного над матеріальним Месіанство (Москва – Третій Рим) Ідеалізм Смирення Страстотерпіє
Світоглядні цінності:	Споглядальність Справедливість Провіденціалізм (навіть фаталізм) Жертовність
Поведінкові цінності:	Доброзичливість Комунікабельність Відкритість Терпимість/толерантність Щедрість Гостинність

мультикультурність та поліетнічність, але разом з тим вони можливі лише за умови існування під «російською домінантою»²⁶. А більшість перерахованих – без жодного розкриття змісту цінностей – ультраконсервативні. Вони представлені у вигляді категоризованого, але необґрунтованого і нерозкритого переліку понять підкреслено консервативного, авторитарного і навіть дещо архаїчного гатунку, які незримо протиставляються цінностям західним. Так, у «функціональних цінностях» проглядається імперіалізм, в «політичних» – схильність до авторитаризму, в «духовних» – православний ірраціоналізм, у «світоглядних» – пасивність і терплячість.

²⁶ Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

Результати дослідження М. Коздрою²⁷ контенту сайту Фонду разом з матеріалами з інших офіційних сайтів назагал перетинаються з самоаналізом Громіка. Він виокремив кілька основних вимірів поняття «російського світу»: **геополітичний** (з імперськими амбіціями наднаціональної та трансконтинентальної присутності), **національно російський**, включно з народами колишнього СРСР, релігійно чи принаймні ціннісно **православний**, **культурно російськомовний** та вкорінений в російську культуру і літературу та такий, що вимагає від своїх учасників **лояльності та відчуття єдності з РФ**. Назагал, проглядається амбітний русоцентричний консервативний проєкт, в центрі якого стоїть російськомовність та культура домінування.

З огляду на принципову дихотомію і невизначеність, найбільш тиражоване визначення, яке використовує незмінний очільник Фонду В'ячеслав Ніконов, звертається до максимально ненадійного критерію приналежності до «російського світу» – самовідчуття:

«Російський світ є поліетнічним, поліконфесійним та полісемантичним. Це глобальний феномен, який не може бути однозначно описаний якимось одним поняттям. Для себе ми вважаємо, що російський світ – це Росія плюс російське закордоння (зарубежжя). А ментально [це] усі, хто усвідомлює свою залученість до російського світу. В цьому сенсі належність до нього – це самовідчуття»²⁸.

Також не дивно, що ідеологи схильні будувати «російський світ» своєрідними концентричними колами, залежно від уявної близькості країн чи спільнот до «серцевинних цінностей» мовного, релігійного чи іншого ґатунків. Так, на переконання колишнього керівника Росспівробітництва Костянтина Косачова:

«Наша мрія – ініціювати союз, консолідований «російський світ», центром якого будуть росіяни, потім, віддаляючись від центру, він включатиме тих, хто навчався в Росії, одружувався з росіянами, створював родини, мають бізнес-інтереси в Росії, якимось чином пов'язані (з Росією) професійно чи особисто. Потім – ще один шар людей, які просто цікавляться Росією, її літературою, балетом, космосом»²⁹.

27 Kozdra M. (2018). The Boundaries of Russian Identity Analysis of the Concept of Russkiy Mir in Contemporary Russian Online Media. *Lingua Cultura*. Vol.12, №1. <https://doi.org/10.21512/lc.v12i1.2004>.

28 Никонов В. Не воспоминание о прошлом, а мечта о будущем. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных Фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%202010.pdf>.

29 Цитата за Popovic M., Jenne E. K., and Medzihorsky J. (2020). Charm Offensive or Offensive Charm? An Analysis of Russian and Chinese Cultural Institutes Abroad, *Europe-Asia Studies*, 72:9, 1445-1467, <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1785397>.

Така сама концентричність спостерігається і в географічному визначенні «російського світу», яке ми знову ж таки знаходимо у згаданій вище статті Олексія Громика³⁰.

- **Ядро:** Росія та пострадянські слов'янські країни – Україна та Білорусь.
- **Внутрішня сфера:**
інші пострадянські країни та регіони.
- **Зовнішня сфера:**
Країни з великими російськомовними меншинами (Німеччина, Ізраїль, США, Велика Британія).
Країни, де домінує Православна церква (Сербія, Кіпр, Румунія, Чорногорія, Болгарія).
Країни, де немає російськомовних меншин та Православної церкви, але є історичний інтерес до російської культури та ведення бізнесу з Росією (наприклад, Італія чи Фінляндія)

Звертає на себе увагу безумовне привласнення «російським світом» України та Білорусі (що перекликається з цитованим вище підходом патріарха Кирила і застосуванням релігійного критерію). Крім того, таке просторове структурування чітко вказує на стратегічні інтереси Росії: повернення «братських народів» та країн колишнього СРСР, освоєння країн з російськомовними меншинами, близьких релігійно або через тісні торговельні зв'язки.

Вельми показовим є сходження поняття «російського світу» від кіл політехнологів до владних кремлівських кабінетів. Якщо у 2000 році Щедровицький скаржився, що наприкінці 1990х років ідея «російського світу» (на відміну від твердження про величезну кількість закордонних росіян) не знайшла відгуку в замовників³¹, вже на початку 2000-х років на неї звернули увагу у навколокремлівських колах³². Словосполучення «російський світ» почало з'являтися у виступах Путіна (вперше – вже у 2001), максимально політизувалося після Помаранчевої революції і зрештою набуло інституційної форми у 2007 із заснуванням досліджуваного Фонду.

Михайло Суслов ділить еволюцію поняття «російський світ» у російському інтелектуальному та політичному дискурсі на три фази – від ідеалістичного образу російських діаспор як «російського архіпелагу» в 1990-х,

³⁰ Там само.

³¹ Русский Мир: восстановление контекста. (2001). Русский архипелаг. https://archipelag.ru/ru_mir/history/history01/shedrovitsky-russmir/.

³² От «Калинки» до Донбасса. Елена Сорокина – о концепции «Русского мира». (2021). Радио Свобода. <https://www.svoboda.org/a/ot-kalinki-do-donbassa-elena-sorokina-o-kontseptsii-russkogo-mira/31428922.html>.

які мали збагатити Росію, до пристосування концепту до вимог ідеї «суверенної демократії» і відновлення сфер впливу в політиці Путіна. Саме в цей, другий період, концепт «російського світу» став на службу «м'якій силі» РФ і з'явився в базових зовнішньополітичних документах – концепції зовнішньої політики РФ (2008 і далі) та додатку до неї, що визначав пріоритети власне культурно-гуманітарного співробітництва (2010) як чи не найголовніший інструмент російської культурної дипломатії. Зрештою, на третьому етапі, «російський світ» ліг в основу ірредентистського ізоляціоністського проекту, який вписувався в логіку представлення Росії як альтернативної незахідної моделі. Саме останній період відзначився і намаганнями консолідувати гадане «ядро» «російського світу» через поступове підпорядкування Білорусі та збройну агресію проти України. Зрештою, в «Кримській промові» 2014 року Путін максимально загострив політизацію поняття «російський світ», коли висловив сподівання, що «громадяни Німеччини також підтримають прагнення «російського світу», історичної Росії до відновлення єдності»³³.

³³ Чжао Синь. (2020). Институт Конфуция и Фонд «Русский мир» в контексте глобализации: сравнительный анализ. Общество: философия, история, культура. № 9. <https://doi.org/10.24158/fik.2020.9.25>. С. 4.

«РУССКИЙ МИР» ЯК ПОКЛИКАННЯ І ПРОФЕСІЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ФОНДУ

«Русский мир» був заснований у 2007 році¹ указом президента РФ Володимира Путіна як неурядова організація у формі фонду, термін діяльності якої періодично подовжується: станом на 2022 рік Фонд має працювати до 2025 року. Формально його засновниками вважаються Міністерство закордонних справ РФ та Міністерство просвіти РФ, а відповідні міністри входять до складу Опікунської ради Фонду.

Управлінська структура Фонду складається з трьох органів (Опікунської ради, Наглядової ради та Правління Фонду):

Опікунська рада – головний наглядовий орган за діяльністю Фонду та використанням коштів, складається з очільників ключових міністерств під головуванням заступника голови АП РФ Дмитра Козака. До ради входять Сергій Лавров (МЗС), Сергій Кравцов (міністр просвіти), Ольга Любимова (міністерка культури), Валерій Фальков (міністр вищої освіти та науки).

Наглядова рада – найвищий колегіальний орган, який визначає основні напрями роботи Фонду, **головує в ній радник президента Володимир Толстой**. До складу Наглядової ради входять представники Адміністрації президента, ректори провідних ВНЗ Росії (Московського державного університету, Московського державного інституту міжнародних відносин, Літературного інституту, Санкт-Петербурзького державного університету тощо), представники МЗС, директор Ермітажу, а також митрополит Іларіон (голова Відділу зовнішніх зв'язків Московського патріархату), Маргарита Симоньян (головна редакторка міжнародного пропагандистського каналу Russia Today), Євгеній Примаков (керівник Росспівробітництва).

Правління Фонду є колегіальним виконавчим органом, який здійснює безпосереднє управління діяльністю. **Головою правління є незмінний керівник Фонду В'ячеслав Ніконов** (див. вставку нижче) (зараз перший заступник голови комітету Державної думи з міжнародних справ). Крім нього, до правління входять представники МЗС, ключових академічних структур, Росспівробітництва. Виконавчим директором Фонду є Володимир Кочин.

¹ Информационный портал Фонда «Русский мир». <https://russkiymir.ru/fund/>.

Спосіб призначення та членство в управлінських органах Фонду підкреслює його **чітку вплетеність у виконавчу вертикаль російського режиму та основних інституцій зі здійснення операцій впливу за кордоном**. Більше того, за останні роки Фонд все жорсткіше вписується власне в президентську вертикаль. Відповідно до Указу Президента РФ №215 від 12 квітня 2021 року², і керівництво, і кожен член усіх трьох керівних органів Фонду призначаються саме президентом Російської Федерації. Раніше, приміром, з 2007 по 2019 рік Опікунську раду Фонду очолювала ректорка Санкт-Петербурзького університету і голова Російської спілки та Міжнародної асоціації знавців російської мови та літератури Людмила Вербицька. Після її смерті цією структурою почав безпосередньо керувати один з найближчих співробітників В. Путіна.

Культ особи В'ячеслава Ніконова

В'ячеслав Ніконов презентує книгу про свого діда В'ячеслава Молотова.
Джерело

Фігура В'ячеслава Ніконова (1956 р. н.) є визначальною для образу та діяльності Фонду впродовж останніх п'ятнадцяти років, від самого його заснування. Ніконов – майже хрестоматійний приклад спадкового номенклатурника: його дідом був більшовицький політик В'ячеслав Молотов, багаторічний народний комісар (а згодом міністр) закордонних справ СРСР, котрий разом із німецьким колегою у 1939 році підписав сумнозвісний пакт «Молотова-Ріббентропа», яким СРСР та нацистська Німеччина поділили сфери впливу у Східній Європі. Сам Ніконов у радянські часи був членом Комуністичної партії, однак після розпаду Союзу продовжив політичну кар'єру в складі інших політичних сил, зрештою опинившись у парламентській фракції правлячої «Єдиної Росії».

Ніконов – важлива постать російського політичного режиму: він неодноразово обирався депутатом до Державної думи, де вісім років очолював комітет із питань освіти, а з жовтня 2021 року обіймає посаду заступника голови комітету з закордонних справ. Характерно, що Ніконов суміщає низку посад у державних і недержавних організаціях: депутата нижньої палати парламенту, голови правління Фонду «Русский мир», члена президії Ради

² Указ Президента Российской Федерации от 12.04.2021 № 215 «О некоторых вопросах фонда “Русский мир”». <https://russkiymir.ru/fund/docs/ukaz0001202104120042.pdf>

з зовнішньої та оборонної політики, президента Фонду «Політика»³, декана факультету державного управління Московського державного університету імені Ломоносова, а також ведучого ток-шоу «Велика гра» («Большая игра») на Першому каналі Росії і пропагандистської програми «Позиція». Маючи, як і його батьки, історичну освіту, Ніконов став автором низки праць пропагандистсько-псевдонаукового ґатунку, у яких виступає сентиментальним апологетом політики свого діда в сталінські часи, просуває концепцію «за-непаду» Заходу та утвердження нового багатопольярного світу, а також ідей особливої цивілізаційної ролі Росії. Можна сказати, що Ніконов використовує Фонд не тільки для реалізації підтримуваної державою політики експансії «російського світу», а і для реалізації особистих пропагандистських проєктів, як-от, наприклад, у рамках інформаційного проєкту «Двадцять вісім миттєвостей весни 1945-го»⁴, покликаною розповісти користувачам про найважливіші, з точки зору автора, події квітня 1945-го року, що призвели до перемоги союзників над нацистською Німеччиною. Значна увага приділяється особливій ролі СРСР, Й. Сталіна та, звісно ж, В. Молотова у цих процесах.

Перші чотири роки існування Фонду Ніконов працював його виконавчим директором, однак у 2011 році був підвищений на посаду голови його Правління. Як до, так і після початку повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 року інформаційний портал Фонду щокілька днів публікує заяви Ніконова. Ці повідомлення репрезентують антиукраїнську і антизахідну риторику режиму з надзвичайною точністю та регулярністю, а її лейтмотивом є безпрецедентне протистояння Росії й усього Західного світу та необхідність експансії «російського світу» усіма можливими способами. Показовим прикладом є текст виступу Ніконова на пленарному засіданні Державної думи через місяць після початку повномасштабної війни:

«Зараз настав час назвати все своїми іменами. Триває зіткнення двох світів за майбутнє планети. Для Росії це питання її існування, боротьби не на життя, а на смерть. Ми прийняли виклик претендентів на світове панування – Сполучених Штатів та їхніх союзників, які вважають себе належними до вищої раси і на цій підставі хочуть диктувати свою волю всьому людству. Сьогодні йде битва сил свободи і сил диктатури... Триває зіткнення світу Світла та світу Птьми. Причому світ Світла виявився більшим. Мільярд населення планети належить до Заходу. Сім мільярдів – з нами: Азія, Африка, значна частина Латинської Америки. Триває зіткнення світу істини, у якому борються проти фашизму, проти світу брехні, у якому фашизм або не помічають, або відверто підтримують. І тут неможливий жоден компроміс. Іде зіткнення культурно відкритого світу, у якому не забороняють Гете і Бетховена, і світу заборон Достоевського, Толстого, Чайковського, Гергієва. Вони нас не зрозуміли. Нас не купити! Ми переможемо. Тому що наша справа права («наше дело правое») і перемога буде за нами»⁵.

3 Президент фонда. Сайт фонда «Политика». <http://www.polity.ru/president.html>

4 «Двадцать восемь мгновений весны 1945-го». Отримано за допомогою ресурсу Wayback Machine (станом на 06.05.2020). <https://web.archive.org/web/20200506044437/https://28.russkiymir.ru/>.

5 Никонов В. Идёт столкновение двух миров за будущее планеты. Выступление на пленарном заседании Государственной Думы. (05.04.2022). https://russkiymir.ru/news/299605/?sphrase_id=1230901.

Домінування Ніконова в діяльності Фонду помітне не тільки в новинній стрічці, яка рясніє його заявами та коментарями. Творчістю Ніконова переповнений також розділ «Книги» на інформаційному порталі Фонду, де станом на травень 2022 року були представлені шістнадцять його праць⁶.

Основний офіс Фонду розташований у Москві, є також дві філії – Санкт-Петербурзька та Далекосхідна (Владивосток), що були створені для проведення академічних та педагогічних досліджень та інших заходів, спрямованих на поширення російської мови всередині країни. Інформація про офіційну кількість співробітників, як і про внутрішню структуру підрозділів Фонду відсутня, але попередні дослідження вказують орієнтовно на 80 працівників⁷.

Головні партнери Фонду, вказані на сайті станом на 2022:

- **Росспівробітництво**, тісні зв'язки з яким очевидні не лише через взаємну участь очільників у керівних органах, а й у великій кількості заходів, які обидві інституції проводять спільно. У самому Фонді пояснюють розподіл праці між двома інституціями таким чином: Росспівробітництво концентрується на просуванні політичних меседжів держави, а «Русский мир» – суто на культурній і гуманітарній співпраці⁸.
- **Асоціації русистів** як відображення передовсім мовного фокусу діяльності Фонду (Міжнародна асоціація викладачів російської мови і літератури, Російське товариство викладачів російської мови і літератури (РОПРЯЛ), Американська рада викладачів російської мови та літератури (АСПРЯЛ, АСТР))
- **Громадські та псевдогромадські організації та Фонди**, для багатьох з яких, відповідно до даних дослідження Марлен Лярюель⁹, Фонд функціонує як парасолькова платформа. Усі ці організації можуть подаватися на отримання державного фінансування через гранти, але можуть отримувати гроші і з інших джерел; вони відтво-

6 Книги. Информационный портал Фонда «Русский мир». <https://russkiymir.ru/the-modern-world-and-its-origins/index.php>.

7 Дані станом на 2014 рік, див. Lutsevych, O. (2016). Agents of the Russian World. Proxy Groups in the Contested Neighbourhood. Research Paper, Russia and Eurasia Programme. P. 14. У 2022 році на джоббордах, де інколи з'являються вакансії Фонду, є інформація про 20-50 співробітників, а в мережі LinkedIn станом на березень 2022 року можна знайти профілі 23 співробітників Фонду.

8 «Если нам дадут большие бюджеты – везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

9 Laruelle M. (2015). The "Russian World". Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination. Center on Global Interests. P. 14.

рюють і поширюють назовні російські офіційні наративи, серед них немає незалежних громадських організацій. (Інститут країн СНГ, Російський Фонд культури, Фонд імені Д. С. Ліхачова, Фонд історичної перспективи, Громадська палата РФ (ОПРФ), Фонд підтримки публічної дипломатії ім. О.М. Горчакова, Міжнародний Фонд слов'янської писемності і культури, Фонд публічної дипломатії (Королівство Нідерландів), Російсько-іранська рада з громадських зв'язків, Фонд «Спадок Євразії», Міжнародне дослідницьке агентство «Євразійський монітор»)

- **Інституції, створені для роботи з «співвітчизниками», в т. ч. інформаційні портали** є найширшим пулом партнерів, який відображає пріоритетну цільову аудиторію Фонду (Міждержавний Союз Міст-Героїв, Міжнародна рада російських співвітчизників, Асоціація зі зв'язків із співвітчизниками «Батьківщина», Міжнародна асоціація молодіжних організацій російських співвітчизників (МАМОРС), Міжнародна координаційна рада випускників навчальних закладів ИНКОРВУЗ-XXI, Московський дім співвітчизника, Європейський російський альянс, Росія і співвітчизники, Інформаційний портал «Російська доба», Офіційний тематичний ресурс Комітету з зовнішніх зв'язків Санкт-Петербурга, Портал координаційної ради російських співвітчизників Німеччини «Російське поле», «Діалог із російськомовними вченими», «Russian News Time»)
- **Освітні та дослідницькі заклади**, зважаючи на те, що з юридичної точки зору, основний вид діяльності Фонду – це «наукові дослідження та розробки в галузі суспільних та гуманітарних наук». (Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, Санкт-Петербурзький державний університет, Сочинський державний університет, Російський державний педагогічний університет ім. Герцена, Державний інститут російської мови імені О. С. Пушкіна, Російська академія наук (РАН), Інститут російської мови ім. В. В. Виноградова РАН, Інститут релігії і політики, Пушкінський дім (ІРЛИ РАН), Центр україністики та білорусистики МДУ ім. М. В. Ломоносова, Бібліотека-Фонд «Російське закордоння», Бібліотека Максима Мошкова, Всеросійський дитячий центр «Океан»)
- **Великі культурні інституції** (Асоціація книговидавців Росії, Державний російський музей, Президентська бібліотека ім. Б.Н. Єльцина, Державний літературно-меморіальний і природничий музей – заповідник О.С. Пушкіна «Болдіно», Державний Фонд кінофільмів Російської Федерації).

- **ЗМІ та видавництва** (ТАСС, ВГТРК, «Звезда», «Россия-Культура», ТБ «Велика Азія», ВГТРК «Калінінград», «Істина і життя», журнал «Російський репортер», «Москва», «Нева», «Новий літературний огляд», «Вітчизняні записки», «Радіо Росії», «Російська мова за кордоном», «Російський журнал», «Російський очевидець», ТОВ Видавництво «Форум», «Юність», Russia Beyond the Headlines, Historie&Kultur Forum e.V.)
- **Організації, пов'язані особисто з В'ячеславом Ніконовим** (персональний сайт В'ячеслава Ніконова, Національний комітет з дослідження БРІКС, Фонд «Політика», Фонд «Єдність заради Росії»).
- а також Благодійний Фонд збереження мистецтва російського романсу «Романсіада» та Загальноросійська громадська організація «Національна Дельфійська рада Росії».

Таким чином, ми спостерігаємо надзвичайно розгалужену мережу споріднених проурядових організацій, державних освітніх та культурних інституцій, міжнародних і регіональних ЗМІ, які за підтримки чи у співпраці з Фондом «Русский мир» здійснюють його численні проекти у ближньому та далекому зарубіжжі, орієнтуючись передовсім на діаспору та «співвітчизників» у широкому розумінні.

На бюджетній голці: особливості фінансування «Русского мира»¹⁰

Державне фінансування російських фондів є досить непрозорим. Водночас, після того як у 2012 році російський уряд завдяки закону про «іноземних агентів» фактично перекрив можливості фінансування неурядових організацій закордонними донорами, контроль держави над неурядовим сектором став визначальним, а державне фінансування радикально збільшилося. Лише у 2015 році державна підтримка для НУО зросла майже вдвічі і склала 4,7 млрд рублів (103 мільйони доларів)¹¹. Відповідно до розрахунків Ориси Луцевич на основі відкритих джерел, російська держава у 2016 році витратила не менше 130 млн доларів на проекти з впливу за кордоном, абсолютна більшість яких фокусувалася на пострадянських та балканських країнах (це якщо не враховувати кошти дер-

¹⁰ Фінансові результати Фонду з 2013 року за певними статтями доступні у відкритих джерелах, зокрема на сайті перевірки контрагентів Checko.ru. ФОНД «РУССКИЙ МИР». Чеко. Проверка контрагентов. <https://checko.ru/company/fond-russky-mir-1077799019253>.

¹¹ Lutsevych, O. (2016). Agents of the Russian World. Proxy Groups in the Contested Neighbourhood. Research Paper, Russia and Eurasia Programme. P. 11

жавних підприємств, лояльних до Кремля приватних компаній, чи, скажімо, президентських грантів)¹².

«Русский мир» як і багато споріднених фондів, не публікує фінансової звітності. Відповідно до статутних документів, Фонд «Русский мир» фінансується з бюджету РФ та за рахунок приватних внесків, а також має право проводити власну підприємницьку діяльність. Доступна фінансова звітність Фонду показує повну залежність Фонду від бюджетних надходжень, на які майже кожного року припадає понад 95% доходів Фонду.

Приватні пожертви є несистемними, їхній щорічний об'єм коливається в рамках кількох відсотків, лише у 2016 та у 2018 незначно зростала частка зовнішнього фінансування, яка не змінила загального тренду. Очільники Фонду публічно скаржаться, що Фонду дуже бракує приватних внесків, які, за їхніми словами, складають «лише 2-3% від загальної суми». Вони висловлюють жаль, нібито «наші підприємці не бажають вкладатися навіть у ті проєкти, які прямим чином пов'язані з їхніми бізнес-інтересами»¹³.

З іншого боку, Фонд практично не проводить і власної підприємницької діяльності, на відміну від інших інституцій культурної дипломатії країн світу. Залежність від державного фінансування в «Русского мира» навіть більша, ніж в Інститутів Конфуція. Наприклад, в Російських центрах за кордоном немає платних послуг (приміром, за вивчення мови), всі ініціативи фінансуються з державних асигнувань і субсидій, в той час як поточна діяльність Інститутів Конфуція оплачується спільно китайською та іноземною сторонами¹⁴.

---

12 Там само

13 «Если нам дадут большие бюджеты — везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

14 Чжао Синь. (2020). Институт Конфуция и Фонд «Русский мир» в контексте глобализации: сравнительный анализ. Общество: философия, история, культура. № 9. <https://doi.org/10.24158/fik.2020.9.25>. С. 4.

Графік 1. Обсяги фінансування Фонду «Русский мир»: дохідна частина, 2013 – 2021.

* Інформація за 2014 рік відсутня

Усі надходження, які отримав Фонд протягом року, відображені на графіку лінією «отримано разом». Вони включають «цільові внески», тобто надходження з бюджету; добровільні внески приватних осіб; прибуток від власної підприємницької діяльності.

Джерело: дані про надходження грошей Фонду «Русский мир» на сайті <https://checko.ru/>.

У 2015 році державне фінансування Фонду у зв'язку з секвестром бюджету скоротилося майже в 1,7 разів у порівнянні з 2013 роком. В тому ж році в медіа почали з'являтися публікації про те, що цієї суми з бюджету не вистачає на повноцінну діяльність Фонду, про скорочення витрат на адміністративний апарат. Так, наприклад, у 2015 році з'явилася інформація, що Міністерство освіти та науки РФ наполягало на збереженні фінансування Фонду у розмірі 750 млн рублів до 2020 року, але Міністерство фінансів виступило проти¹⁵. З точки зору діяльності Фонду, драматичного скорочення активностей не спостерігалось: не зменшилася ані загальна кількість центру, ні об'єм проєктів, однак значною зміною стало зникнення усіх публічних проєктів в Україні, традиційно пріоритетній країні в діяльності Фонду. Крім того, зменшення фінансування могло торкнутися непублічних активностей Фонду. «Русский мир» однак почав розраховувати на державне фінансування за іншими схемами, наприклад на гранти Міністерства освіти для власних освітніх проєктів¹⁶.

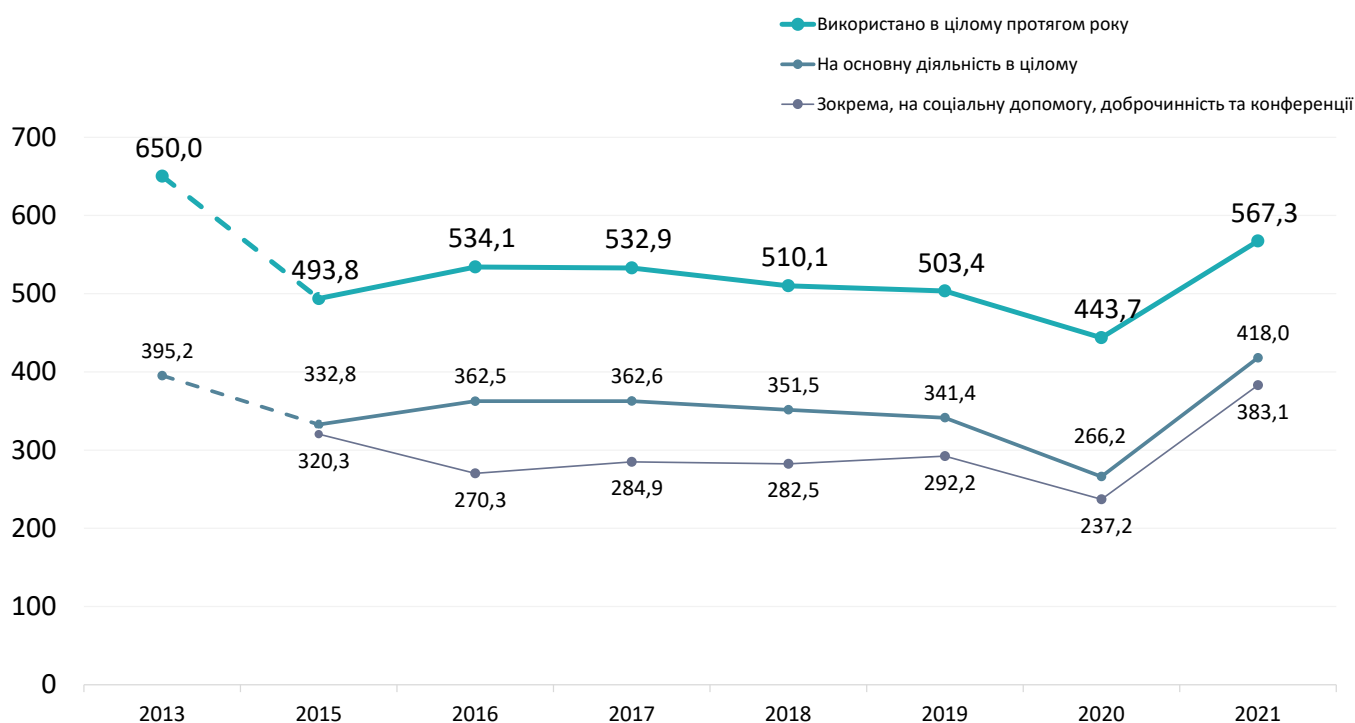
¹⁵ Минобрнауки нужны деньги на «Русский мир». (24.06.2015). Коммерсантъ. <https://www.kommersant.ru/doc/2753934>.

¹⁶ «Если нам дадут большие бюджеты — везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

Що стосується витрат Фонду, то на відміну від Росспівробітництва, «Русский мир» звітує лише перед засновниками та президентом РФ¹⁷, тож відповідна публічна інформація фактично відсутня, і можна побачити лише загальні суми.

Графік 2. Обсяги фінансування Фонду «Русский мир»: видаткова частина, 2013 – 2021.

Витрати, млн рублів

* Інформація за 2014 рік відсутня

Джерело: дані про витрати Фонду «Русский мир» на сайті <https://checko.ru/>

В цілому, в усій структурі витрат на основну діяльність Фонду припадало близько 70%. Решта витрачалася на обслуговування адміністративного апарату та його матеріальне забезпечення. Загальні суми витрат можуть не збігатися з надходженнями, оскільки є залишки з попередніх періодів. Серед витрат на основну діяльність лівову частку мають статті, які у звітності називають «соціальна допомога та доброчинність» (вочевидь йдеться про підтримку центрів, кабінетів та надання грантів) і «організація конференцій»; на ці дві статті йде близько 50-60% витрат Фонду. Ще у звітності існує стаття «Інше» (помітна у 2016-2019). Назагал, повна залежність від президентської вертикалі управління та бюджетного фінансування демонструють, що Фонд є контрольованим інструментом централізованої державної політики культурної дипломатії та поширення впливу за кордоном.

17 Дмитриева О. «Дорогие» соотечественники. (29.05.2015). Новое время. <https://newtimes.ru/articles/detail/102183/>.

Інформаційний фронт «Русского мира»¹⁸

Значна складова активностей Фонду припадає на медіа. Окрім широко анонсованої співпраці з традиційними медіа і видавництвами (див. підрозділ про партнерів), Фонд створив власну мережу медіа і соцмереж. Тож його основними медійними каналами є об'ємний онлайн-портал «Русский мир», власний часопис «Русский мир.ru», телерадіокомпанія «Русский мир», а також представництва у російських та міжнародних соціальних мережах.

А. Інформаційний інтернет-портал «Русский мир»

Фонд має доволі активний і наповнений офіційний портал, який має аж сім мовних версій: російську, англійську, китайську, німецьку, іспанську, французьку та італійську. Однак повноцінне наповнення сайту доступне тільки російською мовою, відтак можна дійти висновку, що користування порталом спрямоване передовсім на російську та російськомовну на рівні вільного користувача аудиторію.

Лише російськомовні користувачі можуть ознайомитися з інформацією про:

- Діяльність Фонду, його керівні органи, основних партнерів.
- Ідеологічні підстави діяльності фонду у формі тематичних публікацій.
- Перелік Центрів та Кабінетів Фонду, в тому числі контактних осіб та місце розташування.
- Дружні організації, що формують Каталог «Російського світу» (недоступний у травні 2022).
- Гранти, умови їх надання, статус розгляду грантових заявок.
- Події, форуми та Асамблеї, які організовує Фонд.
- Новини Російського світу (власні новини та передрук інформації державних структур та інформаційних агенцій).
- Офіційні звіти про діяльність Фонду.
- Анонси організованих Фондом або цікавих для нього подій.
- Доступ до часопису «Русский мир.ru» та ТРК «Русский мир».

Англомовна версія містить інформацію про Фонд та його базові активності, актуальну структуру управління та новини. Сторінки рештою мов практично не оновлюються, частково містять застарілу інформацію, також подають дуже узагальнену інформацію про ідеологію, мету, задачі та напрями діяльності Фонду. Згідно зі звітом за 2020 рік, на сайті було оприлюд-

¹⁸ Информационный портал Фонда «Русский мир». <https://russkiymir.ru/>.

нено 7 500 публікацій, з яких перекладено 2 200, або близько 30%.

Стартова сторінка російськомовного порталу містить новини, публікації, анонси подій та посилання на відео/аудіо матеріали. Усі новини індексуються географічно (за належністю новини до певного регіону) та тематично (діаспора, культура, історія, суспільство, політика та інші). Новини¹⁹ категоризуються за такими розділами:

«В Русском мире»: новини Росії та світу, що стосуються «російського світу» у розумінні організації. Це найбільш часто оновлюваний розділ порталу: щодня публікуються приблизно 15–20 дописів. Джерело контенту – переважно державні інформагенції, офіційні повідомлення МЗС, інформація від організацій-партнерів. Навесні 2022 року новини переважно стосувалися:

- **А) війни з Україною та перспектив розвитку «російського світу» на окупованих територіях, передовсім відверто пропагандистських матеріалів та звітів про зусилля з швидкої русифікації окупованих територій:**

31.05.2022 – Філологи зі звільнених територій Донбасу України пройдуть перепідготовку в Луганську

31.05.2022 – Діти-сироти з Донбасу і з України можуть стати росіянами за спрощеною процедурою

30.05.2022 – У Запорізькій області вперше за вісім років вшанували пам'ять росіян («русских»), що пали в битві на Калці у 1223 році

30.05.2022 – Понад 200 жителів Донбасу хочуть влаштуватися в Примор'ї за програмою переселення співвітчизників

30.05.2022 – Спеціальна військова операція на Україні: головне за 30 травня

30.05.2022 – На вулицях Херсона з'явилися банери про російську історію міста

- **Б) «утисків» росіян та російськомовних у світі, антиросійських кроків інших держав, «русофобії»**

30.05.2022 – Німецький журналіст, що працює в Росії, вражений рівнем русофобії в Німеччині

28.05.2022 – У підконтрольних Києву школах російськомовним дітям викладали Пушкіна українською

28.05.2022 – МЗС РФ звинуватив МОК у порушенні прав російських спортсменів

27.05.2022 – У Латвії борються з російськими назвами на карті

¹⁹ Новини. Информационный портал Фонда «Русский мир». https://russkiymir.ru/news_a/.

27.05.2022 – МЗС РФ: Концепція німецького центру про Другу світову війну викривлює історичну правду

31.05.2022 – У Білорусі назвали варварством намір знести монумент дружби слов'янських народів

- **В) подій, які стосуються популяризації російської мови, успіхів культурної дипломатії РФ у світі**

31.05.2022 – Росія розірвала меморандум про співробітництво зі США у сфері культури

30.05.2022 – Росія і Республіка Сербська нарощують освітнє співробітництво

31.05.2022 – Програма для вчителів російської мови стартувала в Стамбулі

30.05.2022 – Конкурс юних російськомовних читців пройшов у Страсбургу

30.05.2022 – У Душанбе День слов'янської писемності і культури відзначили конкурсом

30.05.2022 – У Гуанчжоу підбили підсумки конкурсу короткометражних відеороликів, присвячених Дню російської мови

30.05.2022 – «Марафон дружби» пробігли в Гавані на честь річниці Перемоги

«В фонде «Русский мир»: новини, що стосуються діяльності Фонду, оновлюється несистематично, від 1 до 5 новин на місяць.

«Новости Русских центров»: інформація про поточні активності центрів чи кабінетів Російського світу; частота додавання новин – близько 15 на тиждень.

Грантові проєкти: у розділі приблизно 10 повідомлень на місяць, що містять інформацію про активності за підтримки грантів «Русского мира».

Щодо охоплення аудиторії, то у 2018–2020 роках Фонд **декларував від 1,5 до 1,6 млн унікальних відвідувачів свого порталу щороку з близько 190 країн світу**²⁰, однак Фонд не вказує інформацію про якість трафіку: середню тривалість візиту користувачів, кількість переходів по різних сторінках Фонду під час візиту тощо. За інформацією компанії з веб-аналітики SimilarWeb, у лютому 2022 року на сайті було зафіксовано 165,1 тис. унікальних відвідувачів, що в цілому відповідає оцінкам Фонду. Ці відвідувачі в середньому провели близько 1 хвилини на сайті; 76% відвідувачів покида-

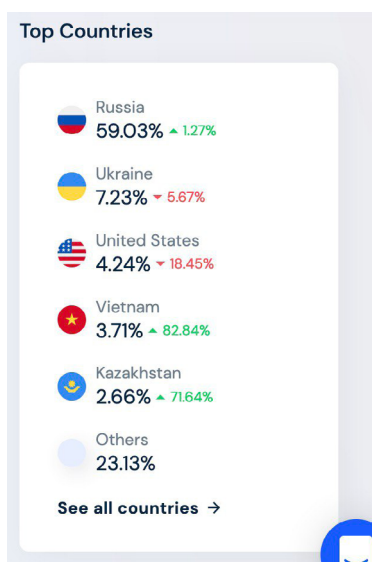
²⁰ Годовые отчеты. Информационный портал фонда «Русский мир». <https://russkiymir.ru/fund/reports.php>.

ли сайт, відвідавши лише 1 сторінку²¹. Це свідчить, що три четвертих відвідувачів сайту – спорадичні гості, а не лояльна аудиторія, які потрапляють на сторінку за зовнішнім посиланням²². З березня 2022 року доступ для користувачів із західних країн та України до сайту «Русского мира» суттєво ускладнився, і у квітні, порівняно з лютим, відвідуваність знизилася втричі, а час відвідування скоротився до 33 секунд.

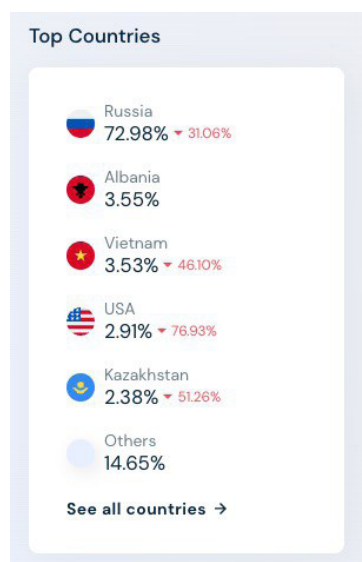
Інформація про трафік та якісні показники відвідувань сторінки Фонду з вебсайту SimilarWeb, <https://www.similarweb.com>

Лютий 2022

Квітень 2022

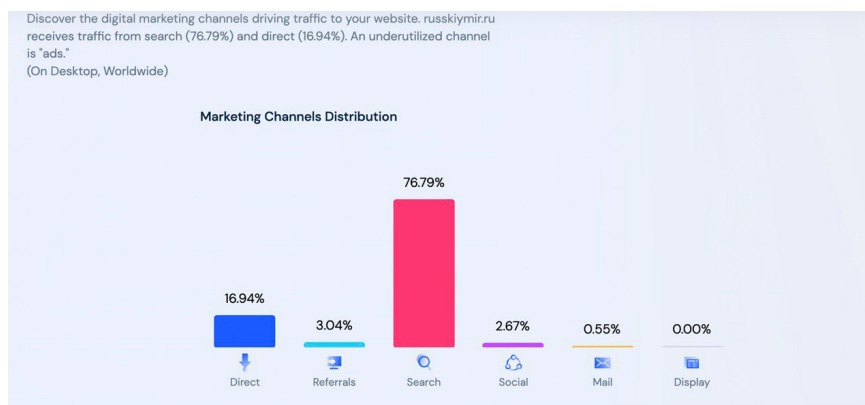

Перелік країн, користувачі з яких забезпечили найбільші обсяги трафіку на сторінці Фонду у лютому та квітні 2022 року відповідно. Інформація з вебсайту SimilarWeb, <https://www.similarweb.com>

21 Russkiymir.ru. Similarweb. <https://www.similarweb.com/website/russkiymir.ru/#traffic>.

22 Russkiymir.ru. Similarweb. <https://www.similarweb.com/website/russkiymir.ru/#traffic>.

За даними станом на лютий 2022 року серед аудиторії вебсайту виразно переважали користувачі з Росії, України, частково США. Після початку війни і впровадження обмежень на доступ до сайту, користувачі приходять майже винятково з Росії. Основне джерело трафіку в довоєнний період функціонування сайту (станом на лютий 2022 року) – це пошукові запити (майже 78%), лише близько 17% – прямі заходи на сторінку. Також помітно, що соціальні мережі та поштові розсилки майже не впливають на відвідуваність сайту. Загалом, портал дійсно є інформаційним, однак не зрозуміло, чи системним джерелом пошуку інформації про «Русский мир». Його відвідувачі в абсолютній більшості є випадковими та представляють вельми обмежену географію, і в цілому за обсягами та якістю абсолютно неспівставні з трафіком вебсторінок аналогічних західних організацій.

Розподіл переходів на сайт за джерелами. Інформація з вебсайту SimilarWeb, <https://www.similarweb.com>

Б. Часопис «Русский мир.ru» (<https://rusmir.media>)

Ілюстроване щомісячне культурно-просвітницьке видання обсягом до 100 сторінок, більшість статей у жанрі інфотейнмент з авторськими матеріалами, які розповідають про історичні пам'ятки, вивчення російської мови, представляють історичні події, щоденники подорожей. Основні тематичні блоки: «Російський світ» (усе, що стосується носіїв російської мови), «Просвіта» (матеріали про культурну спадщину, музеї, подорожі тощо), «Сучасність» (інтерв'ю, репортажі). Стилiстика орієнтована на широку російську аудиторію. У 2022 році задекларований наклад – 3 000 примірників на місяць, хоча у перші роки існування фонду наклад сягав 10-12 тис. примірників. Часопис доступний у pdf форматі на власному сайті. Інформація про канали розповсюдження або будь-які посилання на матеріали видання в інших медіа – практично відсутні.

Головним редактором часопису «Русский мир.ru» є відомий російський журналіст, історик, політолог, політик Георгій Бовт (1960 р. н.). Він працював у виданнях «Известия», «Коммерсант», «Сегодня», «Профіль», ведучим

радіо-програм. Публічно від імені Фонду практично не виступає, але у 2016 році був нагороджений премією уряду РФ в галузі засобів масової інформації як «керівник інформаційно-видавничого напрямку – головний редактор часопису «Русский мир.ru» Фонду «Русский мир» – за популяризацію зовнішньої політики на сторінках часопису «Росія у глобальній політиці» (разом з про-кремлівським експертом Сергієм Карагановим)²³. Судячи з сайту Фонду «Політика» (який очолює Ніконов), часопис є його партнером.

В. ТРК «Русский мир» (<https://tv.ruskiymir.ru/>)

Виробляє доступний через інтернет відео- та аудіоконтент (на власному сайті та на Youtube), власного ефірного мовлення немає. Орієнтується на ключові російськомовні аудиторії Фонду – «співвітчизників», емігрантів та усіх, хто цікавиться російською мовою та культурою. Звертається до цієї аудиторії за контентом, запрошує ставати кореспондентами і знімати власні відео на сюжети, пов'язані з життям «російського світу» в різних країнах. Основні продукти: новини культури, просвітницько-розважальні програми, дитячі програми, музика.

Таблиця 2. Статистика та основна інформація про соціальні мережі Фонду «Русский мир»

Телеграм	6,5 тис. підписників (станом на 27.05.2022)	Контент каналу почасти складається з власних матеріалів, однак також із репостів матеріалів з інших джерел, як-то РИА Новости, ТАСС, МЗС РФ, Росспівробітництва тощо. Кожен опублікований матеріал переглядає кілька десятків підписників.
YouTube	17,3 тис. підписників (станом на 27.05.2022)	Переважає більшість матеріалів культурологічного чи просвітницького характеру, трапляються також на тему актуальних подій і явищ у світі (наприклад, про «розгул русофобії» на Заході). Кількість переглядів публікацій на каналі сильно варіює, від кількох сотень до кількох десятків тисяч.
ВКонтакте	3 713 учасників (станом на 30.03.2022)	Контент сторінки переважно дублює окремі матеріали з інформаційного порталу «Русский мир». Публікації мають близько 50-150 переглядів кожна; дописи отримують незначну кількість уподобань та поширень (репостів). Контент оновлюється майже щодня, за змістом аналогічний до інших медіамайданчиків Фонду.

²³ Распоряжение Правительства Российской Федерации от 3 декабря 2016 года № 2584-р «О присуждении премий Правительства Российской Федерации 2016 года в области средств массовой информации». <https://web.archive.org/web/20161220080359/http://government.ru/media/files/VoQayfOBN4lXHGFvLjPoP2HnniA1ncAd.pdf>.

Twitter (неактивна)	1,5 тис. підписників (станом на 27.05.2022)	Хоча обліковий запис доступний станом на травень 2022 року, останні твіти – від 4 березня. Дописи переважно дублювали новини Фонду з інтернет-порталу.
Facebook	14,7 тис. підписників (станом на 27.05.2022)	Регулярно оновлюється дописами-репостами з інформаційного-порталу Фонду або інших його онлайн-ресурсів, які збирають невелику кількість уподобань (кілька десятків) та репостів (одиниці).
Спільнота Російських Центрів у Facebook (неактивна)	730 підписників (станом на 27.05.2022)	Сторінка вочевидь мала консолідувати інформацію про діяльність російських центрів у світі. Останні дописи – від весни 2020 року.
Санкт-Петербурзька філія фонду «Русский мир» у Facebook	375 підписників (станом на 27.05.2022)	Дописи – переважно репости з інших медій Фонду – оновлюються надзвичайно рідко, від кількох разів на місяць, іноді з кількомісячними паузами. Публікації набирають усього кілька вподобань та поширень.

Аналіз соціальних мереж Фонду «Русский мир» показує, що назагал їхнє значення в поширенні інформації про організацію та її діяльність порівняно невисоке, залученість та відвідуваність наявної аудиторії дуже низькі. Окрім того, після заборони в РФ соціальної мережі Facebook, не спостерігалось значущої міграції підписників до інших, дозволених мереж (наприклад, VK).

КЛАСИЧНІ ФОРМИ АРХАЇЗОВАНОГО ЗМІСТУ: ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФОНДУ «РУССКИЙ МИР»

У своїй діяльності Фонд «Русский мир» використовує традиційні інструменти західної культурної дипломатії: організовує свої представництва – Центри та Кабінети – за кордоном, розподіляє грантові кошти на підтримку окремих проєктів, проводить масштабні для «російського світу» події, створив та утримує ЗМІ (журнал, телеканал та радіо), а також організовує вивчення російської мови за кордоном. Змістове ж наповнення згаданих форматів та активностей визначається загальними обрисами концепції «російського світу».

Сама організація пишається широкою мережею представництв: кабінети та центри Фонду втілюють проєкти та проводять заходи в багатьох країнах світу від Південної Кореї до Нікарагуа та від Великої Британії до Йордану. Фонд також пильнує за збільшенням кількості тих, хто вивчає російську мову за кордоном, особливо в країнах СНД. Ці два показники, судячи з публічних документів організації, є ключовими для самооцінки її діяльності.

Мережа культурних представництв: Центри та Кабінети Фонду «Русский мир»

Базова форма організації роботи Фонду за кордоном – створення мережі Російських центрів та Кабінетів Російського світу в містах та містечках країн світу. Згідно зі Статутом Фонду в редакції від 29 березня 2022 року, «Фонд має право створювати некомерційні організації, як у Російській Федерації, так і за кордоном», а також «створювати філії та відкривати представництва, як у Російській Федерації, так і за кордоном»¹. Однак ще у 2015 році керівництво Фонду публічно стверджувало, що з формальних юридичних причин «Русский мир» як некомерційна організація не може мати філій в інших країнах². Відтак центри та кабінети «російського світу» відкривалися, принаймні раніше, в партнерстві з місцевими освітніми інституціями, однак фінансування діяльності Центрів та Кабінетів забезпечувалося та забезпечується, на відміну від, наприклад, роботи Інституту Конфуція, майже виключно за рахунок Фонду,

¹ Устав Фонда «Русский мир» (от 29.03.2022). Информационный портал фонда «Русский мир». http://russkiymir.ru/fund/USTAV_2022.pdf.

² «Если нам дадут большие бюджеты – везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

тобто – російського федерального бюджету³. Така готовність фінансувати 100% активностей представництв може свідчити про важливість та пріоритетність їхньої діяльності для російського уряду. Задекларованим завданням Кабінетів та Центрів є забезпечення місцевих інституцій підручниками, навчальними матеріалами, обладнанням, прямим доступом до російських ЗМІ тощо.

Російські центри Фонду «Русский мир», як правило, є більш інституціалізованими. Вони створюються на базі департаментів, факультетів чи кафедр, які навчають російської мови чи мають стосунок до русистики, і часто є організаторами великих подій штибу мовних олімпіад, конференцій, сертифікації знання мови тощо. Іншими словами, центри надають системні інформаційні та методичні послуги, що стосуються викладання російської мови, доступу до культурно-історичної спадщини «російського світу». Ідеологічно Центри, за власним позиціюванням Фонду, мають представляти «усе різноманіття російського світу, що об'єднується причетністю до російської історії та культури»⁴. Центри «Русского мира» зазвичай добре вбудовані в академічну університетську структуру, зокрема завдяки тому, що мають статус окремої кафедри чи департаменту. Вони часто мають усі академічні атрибути, від академічної ради до можливості захищати дисертації.

Кабінети Російського світу⁵ – менші організаційні одиниці, які легко створюються при бібліотеках або в невеликих приміщеннях громадських організацій. З точки зору логіки роботи Фонду, відкриття кабінету – перший крок до створення повноцінного центру. Кабінети **комплектуються книжковим фондом** відповідно до потреб конкретної країни. Як правило, передаються навчальна та художня література, навчальне обладнання, посібники, надається доступ до мережевих платформ тощо. Раніше Кабінети створювалися некомерційними організаціями за межами РФ (освітніми інституціями, бібліотеками тощо), які подавали заявки до Фонду на матеріально-технічне чи фінансове забезпечення. Зараз Фонд із юридичної точки зору, відповідно до свого статуту, має можливість створювати свої представництва за кордоном самостійно.

У публічній комунікації Фонд усіяко підкреслює, що Кабінети та Центри Російського світу є окремими структурами, які Фонд підтримує та яким допомагає, однак не керує ними. Наприклад, в інтерв'ю 2015 року виконавчий директор Володимир Кочин говорив, що Фонд не може «керувати» центрами та кабінетами за межами країни, а «може лише пере-

3 Чжао Сянь. (2020). Институт Конфуция и Фонд «Русский мир» в контексте глобализации: сравнительный анализ. Общество: философия, история, культура. № 9. <https://doi.org/10.24158/fik.2020.9.25>. С. 4.

4 Русский центр – это... Информационный портал фонда «Русский мир». <https://ruskiymir.ru/rucenter/>.

5 Что такое кабинет? Информационный портал фонда «Русский мир». <https://ruskiymir.ru/rucenter/cabinet.php>.

конувати». Організація роботи, за його словами, виглядала так:

«Ми укладаємо угоду – наприклад, з місцевим університетом. Відповідно до неї наші партнери надають майданчик та доступ до інтернету, призначають штат співробітників, які забезпечують повсякденну діяльність – зокрема, організують курси російської мови, причому не лише для студентів, але й для усіх, хто бажає. Ми надаємо центру обладнання, літературу, засоби доступу до російських ЗМІ, телевізійних каналів».

Водночас існують приклади залучення до фінансування центрів зовнішніх партнерів, пов'язаних із Росією, формальні ознаки якого «затираються» і які практично неможливо відстежити. Так, наприклад, коли в Університеті Гронінгену (Нідерланди) у 2010 році відкрили центр Російського світу, реальним спонсором, за даними ресурсу DutchCulture, став важливий партнер «Газпрому» в Нідерландах у контексті проєкту «Північний потік»⁶, компанія Gasunie⁷.

Дружні організації Фонду «Русский мир». Крім Центрів та Кабінетів, які слугують за філії, Фонд також піклується про підтримання зв'язків із російськими та закордонними громадськими, релігійними, освітніми, медійними чи комерційними організаціями, «які займаються діяльністю, спрямованою на збереження і популяризацію російської мови та культури в іноземних країнах, а також веде їхній каталог під назвою «Весь Російський світ»⁸. Ці організації також входять до мережі «Русского мира», але є радше партнерами, зв'язок яких із Фондом оформлений менш формально. Станом на лютий 2022 року каталог Фонду містив інформацію про **близько 3 000 таких дружніх організацій за межами Росії**⁹. У травні 2022 року доступ до каталогу з сайту Фонду було закрито, тому доступ до нього можливий тільки через інструменти WayBack Machine.

У Каталозі представлені переважно некомерційні організації, асоціації, культурно-просвітницькі структури, місцеві засоби масової інформації та цифрові майданчики, які займаються захистом російської мови, підтримкою суспільних та культурних потреб «співвітчизників», що мешкають за межами РФ. З інтерв'ю Кочина можна зробити припущення, що саме такі низові структури залишаються місцевими контактами для Фонду, продовжують отримувати його гранти, часто неопублічно, навіть якщо приймаюча країна

6 Gazprom And Gasunie Sign Agreement on Cooperation Within Nord Stream and BBL Projects. (06.11.2007). Gazprom. Отримано з ресурсу Wayback Machine за 04.03.2008. <https://web.archive.org/web/20080304135405/http://www.gazprom.com/eng/news/2007/11/25932.shtml>.

7 Ruskiy Mir Foundation. DutchCulture. <https://dutchculture.nl/en/location/russkiy-mir-foundation>.

8 Каталог «Весь Русский мир». Информационный портал Фонда «Русский мир». <http://109.95.210.181/catalogue/>.

9 Каталог «Весь Русский мир». Информационный портал Фонда «Русский мир». <http://russkiymir.ru/catalogue/>.

забороняє роботу Центрів (як це сталося в 2014 році з Україною, коли центри залишилися лише на території ОРДЛО)¹⁰.

Від «ядра» до «периферії»: географія діяльності центрів і кабінетів Російського світу

Географічна експансія шляхом створення та підтримки нових Центрів та Кабінетів – **один із ключових показників ефективності діяльності Фонду**. Станом на початок 2022 року Фонд мав **104 активні Центри у 52 країнах та 128 Кабінетів у 57 країнах**, а також понад 5700 дружніх організацій у майже 160 країнах світу (включно з Росією, в якій існують 2700 таких організацій).

Діаграма 1 ілюструє основні **географічні кластери мережі Фонду «Русский мир»**, що співвідносяться із декларованими пріоритетами роботи Фонду:

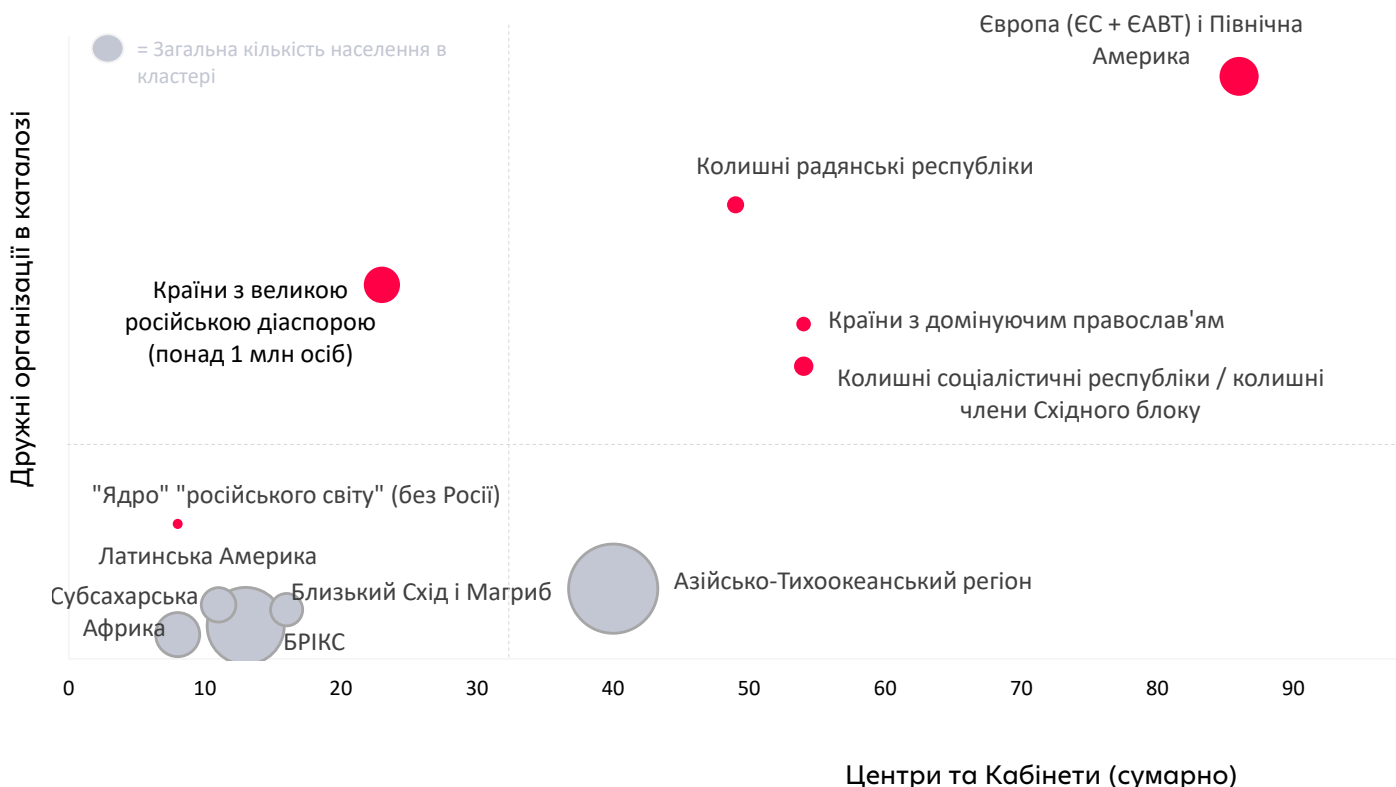
- Країни – колишні республіки СРСР: на них припадає 49 центрів та кабінетів, і 948 організацій зі згаданого вище Каталогу «Російського світу».
- Країни, де потужні позиції мають православні церкви (Болгарія, Білорусь, Вірменія, Греція, Грузія, Кіпр, Молдова, Румунія, Сербія, Україна та Чорногорія), тобто країни, що вважаються спорідненими з «російським світом» релігійно. На них припадає 54 Центри та Кабінети та 699 організацій у Каталозі. Ця цифра є непропорційно високою з огляду на розмір населення цих країн, що підкреслює важливість релігійного чинника.
- Країни, де проживають великі російськомовні меншини (Німеччина, Ізраїль, США, Україна, Казахстан, Бразилія) – на ці 6 країн припадає 23 Центри та Кабінети, 781 організація з Каталогу.
- Країни Європи¹¹ (ЄС + ЄАВТ) та Північної Америки. На них припадає 86 Центрів та Кабінетів та 1216 організацій з каталогу. Такі великі значення можуть, однак, зумовлюватися не тільки присутністю країн штибу Італії, Франції чи Німеччини, де російська сторона мала зацікавленість у встановленні економічних та політичних зв'язків, аби заручитися зовнішньополітичною підтримкою, а і тим, що до цієї кате-

¹⁰ «Если нам дадут большие бюджеты – везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

¹¹ Детальніше про конкретні представництва Фонду «Русский мир» в країнах Європи, зокрема у Великій Британії та Італії, див. Smaglyi, K. (2018). Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the U.S. A Case Study on Think Tanks and Universities. Institute of Modern Russia. https://static1.squarespace.com/static/59f8f41ef14aa13b95239af0/t/5c6d8b38b208fc7087fd2b2a/1550682943143/Smaglyi_Hybrid-Analytica_10-2018_upd.pdf. P. 22-27

горії входять також країни колишнього соціалістичного табору, ті, де домінують православні церкви, а також значні російськомовні діаспори.

Діаграма 1. Ключові географічні кластери мережі центрів, кабінетів та дружніх організацій Фонду «Русский мир»

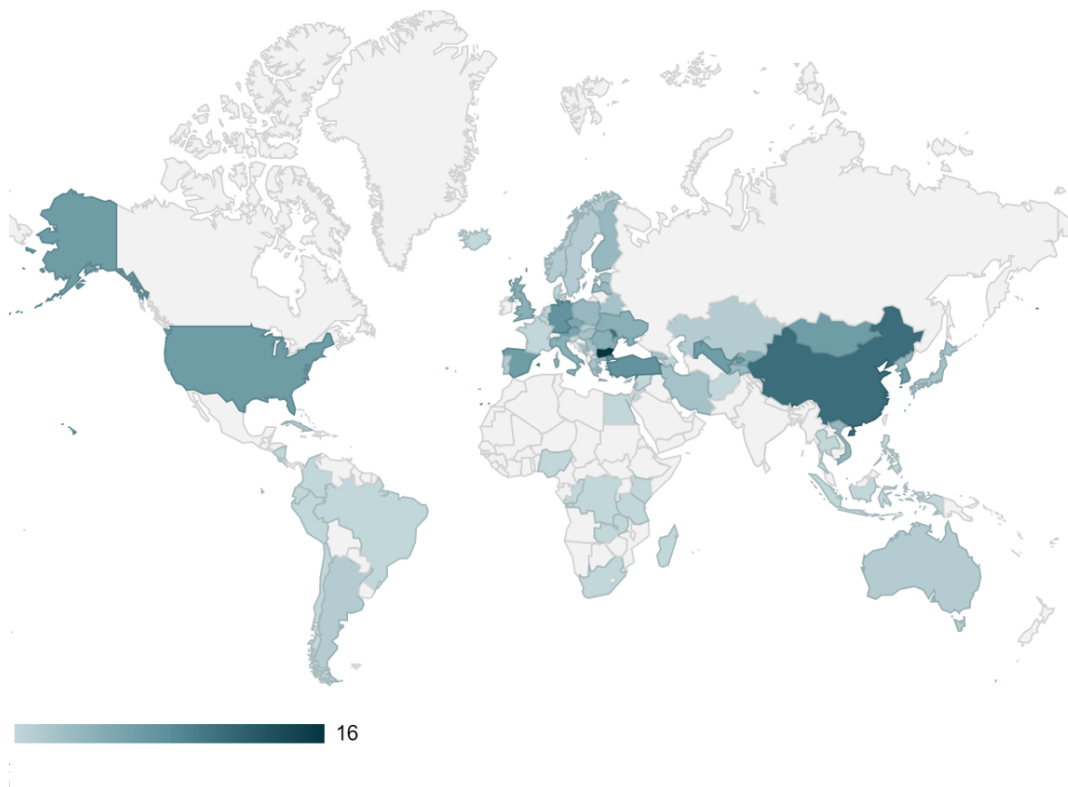

* Розмір круга відповідає загальній кількості населення в кожній групі країн

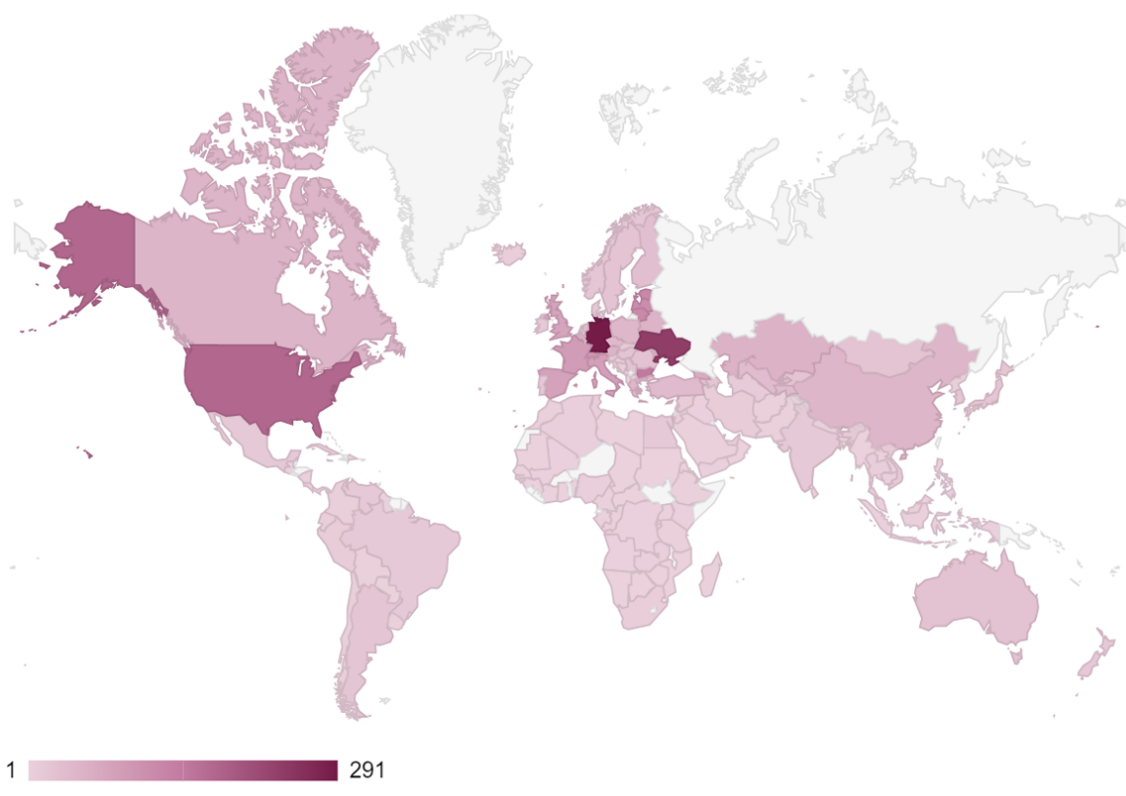
Джерело: бази даних Центрів, Кабінетів та дружніх організацій Фонду «Русский мир»

Втім, поза пріоритетними кластерами, існують важливі особливості географічної присутності Фонду «Русский мир». Ґрунтуючись на даних, які публікує сам Фонд, Мапа 1 демонструє загальну присутність Центрів та Кабінетів Російського світу в різних країнах та регіонах світу, на Мапі 2 додано також дружні до Фонду «Русский мир» організації (Мапа 2). Натомість Таблиця 3 оцінює щільність присутності представництв Фонду «Русский мир» у розрахунку на 1 млн осіб населення в кожній із країн світу.

Мапа 1. Кількість Центрів та Кабінетів Російського світу в країнах світу

Мапа 2. Кількість Центрів та Кабінетів Російського світу, а також дружніх організацій в країнах світу

Таблиця 3. Кількість Центрів, Кабінетів та дружніх організацій «Русского мира» на 1 млн населення

	Кількість центрів та кабінетів на 1 млн населення	Кількість організацій на 1 млн населення
Країни з домінуючим православ'ям	0,476	6,16
Колишні радянські республіки	0,317	6,13
Колишні соціалістичні республіки / країни колишнього Східного блоку	0,274	3,09
«Ядро» «російського світу» (без Росії)	0,150	5,30
Європа (ЄС + ЄАВТ) та Північна Америка	0,107	1,51
Країни з великою російською діаспорою (понад 1 млн осіб)	0,033	1,12
Близький Схід і Магриб	0,030	0,19
Латинська Америка	0,018	0,18
Азійсько-Тихоокеанський регіон	0,010	0,03
Субсахарська Африка	0,008	0,05
Країни БРІКС	0,004	0,02

Джерело: бази даних Центрів, Кабінетів та дружніх організацій Фонду «Русский мир»

Загалом географія мережі Кабінетів та Центрів Російського світу, а також дружніх до «Русского мира» організацій відповідає заявленим пріоритетам Фонду і розумінню ним концепції «російського світу». «Русский мир» і справді добре представлений у країнах, що раніше входили до СРСР чи

до Східного блоку, або ж у яких панівні позиції в релігійній сфері займає православна церква; високі рівні присутності дружніх до Фонду організацій демонструють і країни з великими російськими діаспорами. Решта регіонів – зокрема на Глобальному Півдні – мають незначну кількість як Кабінетів та Центрів, так і дружніх до Фонду організацій (хоча принаймні одна така організація є майже в кожній країні цих регіонів).

Однак є важливі й примітні відхилення від загальної тенденції. Наприклад, за кількістю Центрів та Кабінетів помітно вирізняється Болгарія, яка не тільки є країною, де в релігійній сфері домінує православна церква і яка свого часу входила до соціалістичного табору, а і яка має давні двосторонні зв'язки з Росією через близькість мов та особливості міжнародних відносин у регіоні, тобто має більш ніж сприятливе підґрунтя для розгортання діяльності «Русского мира». Пріоритетом «Русского мира» є, вочевидь, і Молдова, яку Москва історично вважає належною до сфери свого впливу. Серед країн Заходу очевидним пріоритетом є США та Німеччина (меншою мірою – Іспанія, Італія та Франція), і то через сукупність чинників, від наявності в них великих російськомовних діаспор, до політичних причин у випадку країн ЄС.

Активна присутність Фонду в Китаї та Туреччині, котрі виходять за межі очікуваної географії діяльності Фонду, відображають тренди зовнішньополітичних пріоритетів Росії, яка прагне налагодити зв'язки з цими країнами на тлі все більш напружених відносин із Заходом впродовж останнього десятиліття. Випадок України, своєю чергою, пояснюється тим, що хоч Центри та Кабінети були закриті в ній після 2014 року, а тому продовжували функціонувати лише на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, у Каталозі дружніх організацій Фонду все ж перелічені 234 дружні організації, що просувають «російський світ» на території України, однак тільки 111 із них працюють на підконтрольній українському уряду території¹². У вимірі щільності організацій на 1 млн населення помітно вирізняються країни Балтії (до 93 організацій на 1 млн осіб), що пояснюється насамперед надзвичайно високою часткою росіян чи російськомовних громадян (наприклад, до третини від усього населення в Латвії). Тимчасом в інших країнах щільність є відносно низькою, що може свідчити про те, що прагнення Фонду забезпечити власну повсюдну присутність можуть не відповідати його можливостям.

Мапа 2 демонструє, як «Русский мир» намагається розширити географію своєї присутності за рахунок дружніх організацій у країнах Глобального Півдня. Показово, що присутність Фонду на Африканському континенті

¹² Фонд «Русский мир» забезпечує свою присутність на окупованих Росією територіях або на територіях підтримуваних нею незваних псевдореспублік. Так, станом на весну 2022 року, 6 центрів та 9 кабінетів Російського світу були розташовані на таких територіях, наприклад в ОРДЛО в Україні, у Придністров'ї в Молдові, у Південній Осетії в Грузії. Типовий приклад – центр у Цхинвалі («столиця» самопроголошеної Південної Осетії), розміщений на вулиці В. Путіна.

практично не є інституціалізованою, адже хоч він і має дружні організації майже в кожній африканській країні (Мапа 2), ця присутність не забезпечена мережею Кабінетів та Центрів Російського світу (Мапа 1). Імовірно, не маючи ресурсів для повсюдного створення Кабінетів та Центрів, він утворює зв'язки з невеликою кількістю партнерських організацій у кожній із цих країн. Цей географічний тренд може демонструвати прагнення «Русского мира» поширювати свій вплив на цей регіон, увага і прихильність якого стануть особливо актуальними тепер, із обмеженням активностей Фонду у західних країнах. Попри те, що Фонд має позірно велике охоплення по всьому світу, реальна кількість організацій на кожну країну – за винятком найпріоритетніших – взята в пропорції до населення, є доволі незначною.

Зрештою, певні розбіжності між реальною географією й щільністю присутності мережі Фонду та його задекларованими напрямками роботи у викладі Олексія Громика, що були наведені вище (див. Розділ 1)¹³, можна пояснити припущенням, що плани організаторів Фонду зазнали коригування в процесі розвитку організації впродовж років існування (праця Громика опублікована у 2010 році), як з огляду на змінні пріоритети російського режиму, який є головним замовником Фонду, так і зважаючи на наявні можливості для функціонування в тій чи іншій країні.

Насамкінець варто зауважити, що стратегія розташування Кабінетів та Центрів «Русского мира» в межах іноземних країн відрізняється від стратегій утворення філій інших російських інституцій культурної дипломатії. У першу чергу це пов'язано з тим, що діяльність Фонду орієнтована на осередки присутності громадян, які зацікавлені саме у вивченні російської мови. І тому якщо Росспівробітництво майже завжди відкриває свої представництва у столицях інших країн, то «Русский мир» має «більший простір для маневрів»: «[ми] можемо працювати у віддалених регіонах країни <...> [наші центри] є там, де є зацікавленість місцевих громадян, де є їхня ініціатива та бажання вчити російську мову, навчати її своїх дітей»¹⁴. У такий спосіб ці організації доповнюють одна одну.

Справді, 65 зі 104 активних Центрів та 83 з 128 активних Кабінетів (тобто, понад 60% центрів та кабінетів) дійсно **знаходяться поза столицями держав**. Цю особливість політики Фонду, який має на меті бути менш помітним у великих містах та значних академічних центрах, відмічають й інші дослідники¹⁵. Вважається, що одним із наслідків такої непомітної присутності є **менший спротив або публічна агресія з боку приймаючих країн у разі, якщо діяльність Фонду не сприймається позитивно**.

¹³ Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура. Смыслы и ценности Русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных фондом «Русский мир» (2010). <http://russkiymir.ru/events/docs/Смыслы%20и%20ценности%20Русского%20мира%20202010.pdf>

¹⁴ «Если нам дадут большие бюджеты – везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

¹⁵ Popovic M., Jenne E. K., and Medzihorsky J. (2020). Charm Offensive or Offensive Charm? An Analysis of Russian and Chinese Cultural Institutes Abroad. *Europe-Asia Studies*. 72:9, 1445-1467. DOI: 10.1080/09668136.2020.1785397.

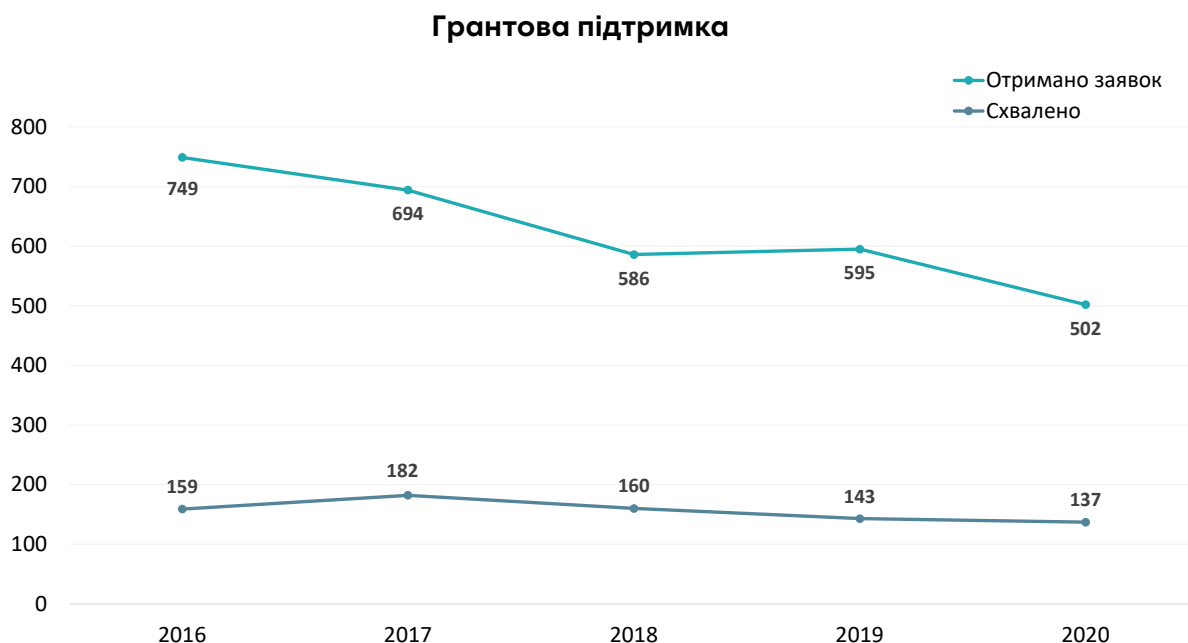
Усі гроші «Русского мира»: грантодавчий аспект діяльності

Значна кількість ресурсів Фонду спрямована на надання грантів для підтримки проєктів громадських організацій, професійних об'єднань, наукових та освітніх закладів і засобів масової інформації, які, згідно з інформацією самого Фонду, стосуються двох магістральних напрямків:

- **Проєкти з просування використання та вивчення російської мови** (організація навчання російської мови, але також підтримка російськомовних шкіл за кордоном та підготовка методичних матеріалів, проведення олімпіад і конкурсів).
- **Проєкти культурного та гуманітарного спрямування** (проведення подій, присвячених російській культурі та історії, збереження історичної пам'яті, підтримка російськомовних ЗМІ та тематичних фестивалів і свят).

Заявки на отримання грантів приймаються двічі на рік. Однак офіційна статистика або публічна інформація про обсяги фінансування за грантами відсутня. Фактичні обсяги фінансування грантів залишаються невідомими, однак у ЗМІ можна знайти коментарі очільників Фонду про потребу в збільшенні фінансування і оцінки третіх сторін, котрі висловлюють сумнів в ефективності використання цих коштів¹⁶. В офіційних звітах є дані про кількість заявок та наданих грантів (див. нижче графік), проте ця інформація не є точною та суперечить іншій інформації від Фонду.

Графік 3. Обсяги грантової підтримки від Фонду «Русский мир». Кількість отриманих та схвалених заявок, 2016 – 2020.

Джерело: річні звіти Фонду «Русский мир», <https://ruskiymir.ru/fund/reports.php>.

¹⁶ «Дорогие» соотечественники. (29.05.2015). Новое время. <https://newtimes.ru/articles/detail/102183/>

Відповідно до цього графіку, частка **підтверджених грантів кожного року складає приблизно 25% від усіх заявок**. Але виконавчий директор Ко-чин стверджує, що у 2015 році через брак коштів гранти отримувала кожна десята заявка¹⁷. Майже така сама цифра виходить, якщо порахувати кількість схвалених заявок за останній грантовий період (вересень 2021 року)¹⁸: із трьохсот проаналізованих заявок, обраних нами випадковим чином, схвалено 38, тобто приблизно 13%.

Так само не збігається зі статистикою на сайті інформація у звітах про розподіл грантів між організаціями з РФ та з інших країн. Згідно з офіційними звітами Фонду за 2016 – 2020 роки, на гранти для російських організацій припадає до третини усіх схвалених заявок, причому для кожного року цифра коливається у межах 24-38%. Але аналіз уже згаданих трьохсот заявок показує, що серед 38 схвалених щонайменше 22 припадали на організації з Росії (тобто 58%). Це суттєво більше, ніж стверджує офіційна статистика.

Тематично, у 2016–2020 роках гранти розподілялися приблизно порівну між напрямками «Просування російської мови» та «Культурні та гуманітарні теми» (див. таблицю 4), однак дані про кількість проектів за кожним з напрямків за останні два роки не збігається з загальною кількістю проектів. Неточності у статистиці, ймовірно, не є критичними, але свідчать про те, що офіційна інформація про активності Фонду не є прозорою та не повністю відображає діяльність Фонду.

Таблиця 4. Розподіл наданих Фондом «Русский мир» грантів за напрямками діяльності

	2016	2017	2018	2019	2020	Разом
Просування російської мови	83	74	71	65	36	329 (45%)
Культурні та гуманітарні проекти	76	108	89	85	42	400 (55%)
Разом	159	182	160	150	78	729 (100%)
Сумарна кількість грантів у звітах за 2016–2020 роки	159	182	160	143	137	781
Різниця	0	0	0	-7	59	52

Джерело: річні звіти Фонду «Русский мир», <https://russkiymir.ru/fund/reports.php>

¹⁷ «Если нам дадут большие бюджеты – везде будет русский флаг». (22.07.2015). Известия. <https://iz.ru/news/589034>.

¹⁸ Проекты. Информационный портал Фонда «Русский мир». <http://russkiymir.ru/grants/proekt.php>.

На сторожі мови та геополітичного домінування: грантери Фонду «Русский мир»

Щороку у своїх звітах Фонд «Русский мир» доповідає про проведені заходи, зокрема й про ті, що були втілені іншими організаціями за рахунок фінансової підтримки Фонду. Інформацію про них можна знайти на сайті «Русского мира», де є і каталог заявок на отримання грантів Фонду, і фотозвіти про реалізацію цих грантів. Тематично можна виокремити кілька типових напрямів, які Фонд підтримує грантовими коштами.

1. Проєкти, присвячені популяризації вивчення російської мови у світі, які фактично є центральними в контексті заявлених цілей Фонду. Серед таких проєктів останніх років – олімпіади з російської мови в Італії та Іспанії, Всеросійська олімпіада з російської мови як іноземної, конференція «Мы сохраним тебя, русская речь!» («Ми збережемо тебе, російська мово!»), проєкт «Російська мова в Республіці Казахстан», Міжнародний Тиждень російської мови в Сочі та Дні російської мови в Коломбо в Шрі-Ланці, але також і захід «Говоримо російською» в Туві (місто в сибірському суб'єкті Російської Федерації). Зі звітності Фонду не зовсім зрозуміло, яку частку учасників заходів склали місцеві жителі іноземних країн (а не тільки російські емігранти чи особи російського походження).

Фотографія з конференції «Ми збережемо тебе, російська мово!» [Джерело.](#)

2. Проекти з підтримки та популяризації російської культури (літератури, танців, музики, театру тощо) за кордоном, серед яких можна перелічити видання підручника «Російська література на уроці» в Австрії, «Антології малої прози Срібного віку російської літератури» китайською, демонстрація театралізованої музичної вистави в Португалії, новорічні вистави для дітей в Анкарі (Туреччина), гастролі хору славістів у Сербії, фестиваль «Чайковський – душа Росії» в Мексиці, міжнародний фестиваль-конкурс російського романсу «Європейська романсіада» в Гамбургу (Німеччина), фестиваль російського кіно «Російське відродження» в Австралії, фестиваль-конкурс «Балканська романсіада» тощо.

Фотографія з фестивалю російського кіно в Австралії «Російське відродження». На сцені присутні жінки в традиційному російському одязі, а також стереотипний символ Росії – ведмідь. Джерело.

3. Проекти, присвячені російській інтерпретації Другої світової війни та радянського досвіду загалом. Центральність теми перемоги СРСР у Другій світовій війні та участі у повоєнному перерозподілі сфер впливу у світі та зокрема в Європі для ідеології «російського світу» є доволі детально описаним у фаховій літературі явищем¹⁹. Російський режим щонайменше впродовж останнього десятиліття активно використовує риторику «боротьби з фашизмом» у пропаганді для мобілізації населення. Фонд «Русский мир» та його грантові кошти, вочевидь, були одним із інструментів «підігрівання» таких наративів як у Росії, так і се-

¹⁹ Див. наприклад: Malinova, O. (2017). Political Uses of the Great Patriotic War in Post-Soviet Russia from Yeltsin to Putin. War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus, 43–70. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8_2. А також: Mann, Y. (2020). (Re)cycling the Collective Memory of the Great Patriotic War. The Journal of Slavic Military Studies, 33(4), 508–513. <https://doi.org/10.1080/13518046.2020.1845080>.

ред росіян за кордоном. Так, серед поданих та підтриманих проєктів виринають: книжка про «звільнення Белграда від фашистів» (станом на весну 2022 заявка розглядається), з'їзд пошукових загонів «Партизанська слава», приурочений до річниці перемоги у «Великій Вітчизняній війні», або ж видання «Відновлені воїнські пам'ятники в Республіці Молдова» (проєкт був підтриманий) чи молодіжний табір під патронатом Комуністичної партії РФ в окупованому Криму (2020). Табір, до слова, був наповнений радянською символікою та елементами радянської мітології: сам він мав назву «Молода гвардія», на честь героїзованої пропагандою однойменної підпільної радянської організації часів Другої світової війни, яка діяла на території України. Учасники прослухали низку лекцій від російських академіків на тему національних інтересів Росії, «перекручування» «Заходом» історії Росії, а також лекцію з показовою назвою «Росія, Україна, Білоруссія – історія розділеної Русі».

Фотографія учасників табору на березі озера Донузлав в окупованому Криму (2020). Підняті прапори, зліва направо: тимчасово окупований Крим, «ЛНР», РФ, імовірно, СРСР, Республіка Білорусь, «ДНР», та самопроголошена Південна Осетія.
Джерело.

Професура та студентство «Російського світу»: програми Фонду для педагогів

Якщо головним інструментом просування «російського світу» є російська мова та література, то цілком логічно, що Фонд «Русский мир» підтримує інвестиції у відповідний педагогічний персонал. Для цього він організовує та фінансує низку програм, покликаних як згуртувати педагогічну

спільноту вчителів та викладачів російської, так і забезпечити їхню присутність за кордоном для встановлення особистих контактів та донесення «російського слова» у різні куточки світу – від Албанії до Уругваю. Серед цих програм:

- **Щорічний міжнародний педагогічний форум Російського світу**, де, за задумом організаторів, спеціалісти мають обговорювати сучасні аспекти викладання російської мови, літератури, способів донесення російської культурної спадщини майбутнім поколінням, а також те, як педагогічна спільнота приймає консолідовані рішення в царині викладання російської мови, літератури та культури. Усього відбулося щонайменше вісім форумів, останній із них – у грудні 2020 року, у режимі онлайн. Згідно з даними річного звіту Фонду, у цьому форумі у 2020 році взяли участь понад 600 осіб – представники регіонів РФ та тридцять іноземних країн. Платформа слугує майданчиком гуртування педагогічної спільноти русистів Росії та світу.
- **Програма «Професор Російського світу»**, що діє з 2018 року. Завдання програми полягає в координації та сприянні відрядженню російських викладачів за кордон, насамперед щоби покращити викладання російської мови у місцевих закладах освіти. Один із прикладів, інформація про який доступна публічно – візит викладача Смоленського державного університету до Шоттенгімназії у Відні у 2019 році, який провів низку занять із російської мови для учнів.

Фотографія з заняття з російської мови у Кабінеті російського світу у віденській Шоттенгімназії у 2019 році. Класну кімнату прикрашають російські православні ікони та мапа Російської Федерації. Джерело.

Інший приклад – візит доцентки філологічного факультету Московського державного університету О. Синьової до Албанії, вкрай, як видається з наявної інформації, плідний: професорка взяла участь у пушкінських читаннях, а також провела низку лекцій, семінарів і майстер-класів загальною тривалістю не менше ніж 250 академічних годин²⁰.

- **Програма «Студент Російського світу»** передбачає запрошення іноземних студентів для стажування в російських університетах, насамперед для тих, хто вивчає філологію, історію та політологію. Тим не менш, декларована загальна мета програми – сприяння посиленню мотивації іноземних студентів до вивчення російської мови. Значна частина активностей у рамках цієї програми спрямовується на підтримку вивчення російської мови та літератури на території тимчасово окупованих РФ окремих районів Донецької та Луганської областей України²¹. Наприклад, у 2019 році в місті Коломна (Московська область) було організовано десятиденну школу для студентів із цих невизнаних територій. Подібні літні школи в Росії для студентів із окупованих Донецька та Луганська, стверджує «міністерство освіти днр», відбуваються регулярно²². Організатори школи вважають, що однією з цілей таких літніх шкіл є встановити двосторонні зв'язки з молоддю з окупованих територій та агітувати їх за «російський світ»²³. Утім, географія програми не обмежується бажаними кордонами «сфери впливу» Росії – принаймні у 2014 році участь у програмі брали також студенти з Великої Британії, що приїхали стажуватися до Санкт-Петербурзького державного університету²⁴.

20 Профессор русского мира в Албании. (07.08.2019). Общество российский соотечественников в Албании. <http://rusobsina.al/профессор-русского-мира-в-албании/>.

21 Летние школы для студентов Русского мира. (01.08.2019). Комсомольская правда. <https://www.kp.ru/daily/27010/4072275/>.

22 Преподаватели ДонНУ обсудили вопросы повышения квалификации в фонде «Русский мир» в Москве. (01.10.2021). «министерство образования и науки донецкой народной республики». <http://mondnr.ru/vysshee-professionalnoe-obraz/item/15049-prepodavateli-donnu-obsudili-voprosy-povysheniya-kvalifikatsii-v-fonde-russkij-mir-v-moskve>.

23 Сергей Пантелеев: Преодоление украинских расколов – в мировоззрении русского единства. (04.09). Информационное агентство «Новороссия». <https://novorosinform.org/sergej-panteleevya-preodolenie-ukrainskih-raskolov-yayayayaya-v-mirovozzrenii-russkogo-edinstva-35002.html>

24 Студенты лучших вузов Великобритании изучают русский язык в СПбГУ. (2014). Информационный портал фонда «Русский мир». <http://russkiymir.ru/fund/projects/student/155229/>.

Фотографія студентів-істориків та політологів із тимчасово окупованих Росією територій окремих районів Донецької та Луганської областей України під час поїздки на літню школу під назвою «Російський світ: ідентичність, традиція, культура» в м. Коломна, РФ (серпень 2019 року). Джерело.

Також за підтримки Фонду проводяться міжнародний конкурс педагогічної майстерності «Кришталева чорнильниця» та конгреси МАПРЯЛ – Міжнародної асоціації викладачів російської мови та літератури. Назагал, добре прослідковується той факт, що наповнення власних або підтриманих Фондом заходів часто концентрується довкола консервативних та часто повторюваних елементів російської культури, як-то фігур Пушкіна, Достоевського чи Чайковського, російських народних костюмів, мілітаристської тематики часів Другої світової війни чи просто імперської пропаганди про «єдність» або «дружбу», покликаної закріпити панування Росії у регіонах, які вона вважає частиною «російського світу» або сферами власного впливу.

Свято єдності: Асамблеї «Русского мира»

Апофеозом святкування єдності «російського світу» є проведення щорічних помпезних підсумкових Асамблей «Русского мира», які сам Фонд у своїх звітах називає центральним заходом року; із підсумків проведення чергової Асамблеї завжди розпочинаються звітні документи Фонду. Дата проведення Асамблеї традиційно припадає на початок листопада – напередодні Дня народної єдності в Росії 4 листопада, заснованого як державне

свято на хвилі реапропріації імперського спадку Росії²⁵. Вони відбувалися з 2007 по 2020 рік, а у 2021 році вочевидь готувалася у форматі офлайн, однак через введені наприкінці жовтня обмеження у зв'язку з пандемією COVID-19 була скасована²⁶ (у 2020, через пандемію, захід єдиний раз було проведено онлайн).

Асамблеї виконують роль майданчика, де підбиваються підсумки діяльності Фонду, засвідчується урядова підтримка завдяки присутності ідеологічних патронів Фонду серед російських політичних еліт. Під час супутніх панельних дискусій також відбувається обмін досвідом із просування у світі російської мови та культури. Асамблеї – це місце зустрічі «співвітчизників» та усіх, хто поділяє ідеали та цінності «Російського світу».

Асамблеї зазвичай починаються з урочистої церемонії відкриття, під час якої учасники слухають вступне слово Володимира Путіна, який, утім, не присутній особисто, як і більшість високопосадовців, що звертаються до асамблей із вітаннями. Як правило, присутні представники адміністрації президента, іноді захід відвідують й інші знакові гості, наприклад, Патріарх Російської православної церкви Кирило²⁷. Під час заходу проводиться низка панельних дискусій, які модерує керівництво Фонду, а також передбачена «культурна програма». Приміром, у 2020 році це мала бути відео-екскурсія місцями життя і творчості Федора Достоєвського в Санкт-Петербурзі²⁸. У цих дискусіях беруть участь як представники владної вертикалі в РФ чи церковні ієрархи РПЦ, так і адепти «російського світу» з усього світу, насамперед представники академічної спільноти іноземних університетів²⁹.

25 Святування Дня народної єдності у РФ було започатковане у 2004 році на честь звільнення Москви від польської інтервенції у 1612 році; ці події стали передумовою завершення періоду криз і потрясінь, відомого в російській історіографії як «Смута». День народної єдності був покликаний замінити собою святування найбільшого свята комуністичного періоду – день річниці Жовтневої революції. Святування Дня стало маркером належності до «російського світу»: його відзначають також у самопроголошених Південній Осетії, «ДНР», «ЛНР», та Придністров'ї.

26 XV Ассамблея Русского мира (официальный сайт). Отримано з ресурсу Wayback Machine за 04.11.2021. <https://web.archive.org/web/20211104114801/https://15assamb.russkiymir.ru/>.

27 Доклад Святейшего Патриарха Кирилла на X Ассамблее Фонда «Русский мир». (03.11.2016). Официальный сайт Московского Патриархата. <http://www.patriarchia.ru/db/text/4658869.html>.

28 Преподаватели и студенты Сочинского института (филиала) РУДН 3 ноября 2020 г. примут участие в XIV Ассамблеи Русского мира. <https://www.rudn-sochi.ru/центр-тестирования/44-анонсы/1434-ассамблея-русского-мира>.

29 Преподаватели и студенты Сочинского института (филиала) РУДН 3 ноября 2020 г. примут участие в XIV Ассамблеи Русского мира. <https://www.rudn-sochi.ru/центр-тестирования/44-анонсы/1434-ассамблея-русского-мира>.

Фотографія з X Асамблеї «Русского мира», що пройшла у 2016 році в адміністративній будівлі Уряду Москви. За свідченням організаторів, на заході зібралися близько 800 учасників із 93 країн світу. Можливо тому простір довелося організувати у спосіб, що нагадує класичні з'їзди комуністичних партій соціалістичного блоку. Джерело.

I ВИСНОВКИ

Фонд «Русский мир» став першою в системі новостворених чи реорганізованих інституцій публічної та культурної дипломатії, покликаних супроводжувати реваншистську політику подолання «найбільшої катастрофи ХХ сторіччя», сиріч розпаду Радянського Союзу. Його завданням було відновлювати чи то пак творити «м'яку силу» РФ, підтримуючи привабливість та симпатію до цієї держави та її культури на міжнародній арені, уможливлену наявністю відповідних фінансових ресурсів завдяки стрімкому зростанню цін на енергоносії на міжнародних ринках початку 2000-х років.

Утім, на п'ятнадцятий рік діяльності результати діяльності Фонду доволі суперечливі. З одного боку, опитування в глобальному масштабі показують, що ставлення до Росії, передовсім у країнах Заходу, не покращилося, а навіть і погіршилося, а резолюція Європейського парламенту від 2016 року зарахувала Фонд «Русский мир» до переліку пропагандистських організацій. Тож у випадку російської культурної дипломатії не спостерігається прямої залежності між культурним експансіонізмом і покращенням сприйняття, а культурні ініціативи не змогли перекрити агресивної мілітаристської політики від війни з Грузією у 2008 до агресії в Україні з 2014, активного військового залучення в Сирії та на Африканському континенті, не кажучи вже про втручання у вибори, економічно-енергетичний шантаж і подібні вияви агресивної зовнішньої політики РФ.

З іншого ж боку, імітуючи *pro forma* діяльність світових інституцій публічної та культурної дипломатії (створення представництв за кордоном, надання грантів на культурні проєкти, організація вивчення російської мови, проведення культурних заходів тощо) чи справді Фонд «Русский мир» ставив перед собою завдання з покращення образу Росії? Як мінімум, воно виглядає дуже і дуже другорядним, виходячи з його двох головних особливостей: підпорядкування культурної дипломатії політичній логіці та ціннісного наповнення поняття «російського світу».

Як показало дослідження, Фонд «Русский мир» цілковито підпорядкований вертикалі президентської адміністрації РФ. Усі без винятку очільники і склад його керівних органів призначаються Путіним особисто, а двоє з трьох ключових осіб і самі є співробітниками Адміністрації президента. Таке підкреслене злиття політичних і культурних функцій демонструє не лише «Русский мир», фактичний керівник якого Ніконов заодно є заступником очільника комітету Державної думи з закордонних справ. Воно повсюдне для російських інституцій, де, приміром, голова Служби зовнішньої розвідки Сергій Нарішкін керує «Російським історичним то-

вариством», яке переймається змістом викладання історії, а міністр оборони Сергій Шойгу очолює Російське географічне товариство, покликане підтримувати географічні дослідження у світі.

Не менш характерним для російської системи є те, що в горизонтальному вимірі Фонд виступає одним із ключових вузлів контрольованої державою екосистеми організацій, тією чи іншою мірою орієнтованих на розширення російського впливу за кордоном – Росспівробітництва, Фонду Горчакова, університетів і їхніх підрозділів, дослідницьких та аналітичних центрів, дрібніших олігархічних фондів чи підтримуваних державою НУО, орієнтованих на закордон ЗМІ тощо. Їхнє керівництво, члени і рядові пропагандисти навзаєм є членами різноманітних наглядових, опікунських чи виконавчих рад, здійснюють чимало спільних проектів у колаборації, публікуються на сторінках одне одного і назагал координують діяльність.

Вінчає цю щільно переплетену структуру безпосередня спадковість сучасних російських еліт щодо радянських¹: в основних інституціях культурної дипломатії Росії ключові ролі відіграють нащадки комуністичної номенклатури. Так, у Фонді «Русский мир» з перших днів заснування і дотепер потужний вплив справляє вже згаданий вище онук сумнозвісного поплічника Сталіна В'ячеслава Молотова В'ячеслав Ніконов, а на менш публічних, академічних ролях – онук знаменитого міністра закордонних справ СРСР Андрія Громика Олексій. Не дивно, що сучасна російська еліта, попри повернення до елементів російського імперського спадку, зберігає ностальгію за радянською величчю: геополітичний світогляд та уявлення про Росію як силу, що кидає виклик американській однополярності, є справою їхнього життя чи життя їхньої сім'ї. Не дивно також, що комуністична ідеологія в цих еліт так легко еволюціонувала в консервативний націоналізм. Це нове формулювання обґрунтування легітимності російської влади потребувало після розвалу СРСР додаткового елементу – політичного та культурного реваншу в колишніх колоніях, зокрема тих, які все більше і більше орієнтувалися на Захід. Разом із фактично повною залежністю від фінансування з державного бюджету та низькою прозорістю звітності, усі згадані тренди не залишають сумнівів в чіткій інструменталізації культурної політики РФ у політичних цілях.

З огляду на такі роль і склад, досить природньо, що з початку війни проти України у 2014 році, а особливо після розгортання її найбільш агресивної фази у 2022 році, Фонд «Русский мир» і його спікери підтримують, поширюють, а можливо й створюють ключові наративи російської

¹ Особливістю російського політичного режиму після 1990-х років є, на думку Снегової та Петрова (2022), той факт, що найвище політичне керівництво Росії навіть станом на 2020 рік складалося на 60% із вихідців зі старої радянської номенклатури (інші близько 40% – вихідці з силових відомств, так звані «силовики»).

Див. Snegovaya M. & Petrov K. (2022) Long Soviet shadows: the nomenklatura ties of Putin elites, *Post-Soviet Affairs*, 38:4, 329-348.

пропаганди. Більше того, велика кількість власних «новин російського світу» періоду війни на веб-сторінці Фонду стосується пришвидшеної русифікації на окупованих територіях України, де палять українські підручники, переводять школи на російські програми викладання, вивішують білборди про російську історію регіону, сприяють вимушеним депортаціям населення.

Але ці особливості ведення культурної дипломатії російським режимом неможливо розкрити без розуміння наповнення поняття «російський світ», яке позначене внутрішньою суперечністю. Так, визначення «російського світу» широке і підкреслено експансіоністське, навіть глобальне: у розумінні ідеологів, це своєрідна цивілізація, яка начебто охоплює концентричними колами різної інтенсивності усіх людей, хоч якось дотичних до російської мови та культури, від народження в російській глибинці до випадкової зацікавленості якимось російським культурним феноменом у віддаленій країні. Таке розуміння вимагало б максимально відкритого і модерного діалогу та культурного обміну, мультидисциплінарності і сприйнятливості до позицій та цінностей Іншого. Натомість, в основу «російського світу» покладене доволі вузьке, есенціалістське й архаїзоване розуміння російської культури на основі цінностей мовної і релігійної єдності, архаїчної общинності та незмінної покори владі і долі.

Можна сказати, що, на відміну від західних інституцій культурної дипломатії, що приваблюють усе нових прихильників своїх культур через академічні можливості, вивчення мови чи творення привабливого образу, російська культурна дипломатія радше спрямована на гуртування бази прихильників, спираючись на розкидану діаспору етнічних росіян та «російськомовних» (часто русифікованих представників інших етнічних груп). Стратегія такого «цементування» рідко передбачає можливість справжнього діалогу чи рівноправної взаємодії з представниками інших культур. Російська культурна дипломатія приходить в іноземні країни з власними культурними та геополітичними парадигмами «російського світу». В таких умовах не дивно, що лубочними картинками ведмедів, кокошників і балабайок супроводжуються відкриття фестивалів російського кіно чи ілюструються видання порівняно модерного феномену малої прози російського Срібного віку в перекладі на китайську.

Ґрунтування російської культурної дипломатії на закритій і архаїчній концепції «російського світу» є не меншим чинником її позірної неефективності, ніж коерсивні моделі його нав'язування чи відверто авторитарний характер російського режиму. Більше того, вони взаємопов'язані і взаємозалежні: експансивно-реваншистська політика російського режиму вимагала відповідного ідеологічного підґрунтя і знайшла його, переінтерпретували розрізнені елементи концепції 90-х років з використання потенціалу

російських діаспор чи то пак «співвітчизників» для подальшого розвитку РФ на модель культурно-територіальної експансії та інструмент виправлення найбільшої, в інтерпретації Путіна, катастрофи ХХ сторіччя.

Однак, якщо привабливість російської політичної і культурної моделі в колишніх радянських республіках доводиться підкріплювати бомбами і крилатими ракетами, а в західному світі боротьба передовсім йде навколо все менш вірогідного постулату нейтральності культури, заперечення політичного виміру і недопустимості її «скасування», фіксуючи провал поточної російської культурної дипломатії у західному і прозахідному світі, то в суспільствах Глобального Півдня вона ще зберігає певний потенціал привабливості й розвитку. Його зумовлюють релятивізація власної агресивної політики через нав'язування до «поборювання імперіалізму» західних держав, сподівання на економічні інвестиції та військову підтримку, союзництво з іншими антизахідними державами та невисока базова обізнаність щодо Росії та російської культури на місцях, а відтак сприйнятливість до пропагандистських кліше. Втім це короткострокова тенденція, адже, як писав головний теоретик «м'якої сили» Джозеф Най ще у 2013 році²: «Для сили, що занепадає, такої, як Росія (або Британія до неї), залишки *soft power* допомагають амортизувати падіння».

² Nye Jr. J. S. (2013) What China and Russia Don't Get About Soft Power. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2013/04/29/what-china-and-russia-dont-get-about-soft-power/>

Український інститут – державна інституція у сфері управління Міністерства закордонних справ України. Місія Українського інституту – зміцнення міжнародної і внутрішньої суб'єктності України засобами культурної дипломатії. Ми налагоджуємо міжнародні культурні зв'язки між людьми та інституціями і створюємо можливості для взаємодії українців зі світом.

Ця аналітична записка є частиною проєкту “Дослідження інституцій культурної дипломатії Російської Федерації” Українського інституту, виконаного спільно з дослідницькою агенцією MZ Hub. У фокус дослідження потрапили три найбільші російські державні або афілійовані з державою організації, що ставлять собі за мету поширювати кремлівські геополітичні й культурні наративи та підтримувати зв'язок із росіянами та симпатиками за кордоном: Росспівробітництво, Фонд “Русский мир”, Фонд Горчакова.

www.ui.org.ua

www.ui.org.ua/main/sector-researches-analytics